

‘Ik heb het gevoel dat ik hier niets moet ...’

Presentiewerk in Maastricht-Noordoost

Harrie Lamers, Jan Arts

Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen
NIJMEGEN

2018

De titel is ontleend aan een citaat van een buurtbewoner waarmee de presentiewerker samenwerkte in de buurttuin. De buurtbewoner heeft het gevoel dat hij in de tuin niets moet, dat hij daar mag zijn wie hij is. Juist hierdoor is hij in staat om op te bloeien en heeft hij het gevoel dat hij in zijn eigen tempo in beweging kan komen. Anderzijds slaat de titel ook op de presentiewerker die geen werkprogram tot zijn beschikking heeft en in principe niets moet, dan er-alleen-maar-te-zijn. Dit bracht aanvankelijk een grote mate van ontreddering teweeg, want je hebt het gevoel dat je als professional iets moet doen.

Occasional Papers **XX**

ISBN

'Ik heb het gevoel dat ik hier niets moet ...' Presentiewerk in Maastricht-Noordoost

Harrie Lamers, Jan Arts

Nijmegen: Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen 2018

Voorwoord

Alweer bijna 10 jaar wordt met name in wijk Maastricht-Noordoost door de stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost presentiewerk gedaan.

Bij presentiewerk gaat het er op de eerste plaats om de ander te ontmoeten, om er-te-zijn voor de ander waardoor hij/zij kan voelen dat hij/zij mag zijn wie hij/zij is en niets moet.

De presentiebenadering is een bijzondere manier om naast mensen te staan en steun te bieden: actief de hand reiken, tijd en aandacht hebben, zonder drempels als genormeerde activiteiten, resultaatverplichting en registratie. Het is een benadering die nauwelijks meer voorkomt in gesubsidieerde instituties, maar van grote waarde blijft voor de levenskwaliteit van mensen in verdrukking.

In de huidige samenleving wordt steeds nadrukkelijker geëist dat inspanningen, van welke aard dan ook, dienen te resulteren in concreet zichtbare en vooral meetbare resultaten.

In de praktijk blijkt het moeilijk te zijn duidelijk te maken waar presentiewerk voor staat en wat het concreet oplevert.

De stichting heeft gemeend door middel van een publicatie te laten zien wat nu feitelijk het presentiewerk inhoudt en te laten zien hoe de presentiebenadering in Maastricht-Noordoost vorm heeft gekregen. Door dit met een breder historisch en ideologisch kader te verbinden wordt het werk beter gefundeerd en biedt het materiaal voor de toekomstige vormgeving van het presentiewerk.

Deze wetenschappelijke publicatie is bedoeld om onder vakgenoten te verspreiden en aan samenwerkings- en subsidiepartners meer inzicht te bieden in het presentiewerk in het algemeen en de bevindingen van de presentiewerker in Maastricht-Noordoost in het bijzonder. Daarnaast verschijnt er een populaire versie die een breder publiek laagdrempelig kan informeren over het presentiewerk.

De wetenschappelijke publicatie vindt plaats onder auspiciën van dr. Frans Wijsen, hoogleraar Praktische religiewetenschap, en medewerker van het Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. De populaire versie zal door de stichting in eigen beheer worden uitgegeven.

Beide publicaties zijn gebaseerd op een document dat is samengesteld door Harrie Lamers, die jarenlang als presentiewerker verbonden was aan de stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost.

Dit document is vervolgens onder verantwoordelijkheid van het bestuur van onze stichting verder bewerkt en geredigeerd, waarbij wij in het bijzonder dank zijn verschuldigd aan de kwalitatieve en inhoudelijke ondersteuning en begeleiding door dr. Frans Wijsen.

Maastricht, 1 mei 2018

Will Geelen, Voorzitter Stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1. Van kerkelijke presentie naar wijkpresentie	10
1.1. Van krotwoningen in de binnenstad naar sociale woningbouw	10
1.2. Een nieuwe groeikern voor arbeiders aan de rand van de stad	12
1.3. Kerkelijke presentie	12
1.4. Opvoeding van ‘onmaatschappelijken’	13
1.5. Splitsing parochie	14
1.6. Fusie parochies	15
1.7. Stichting Wijkpresentie	16
1.8. Samenvatting	16
2. Presentie: historie en theorie	18
2.1. Missionaire presentie	18
2.2. Charles de Foucauld	19
2.3. Religieuze beleving van presentie	21
2.4. Emmanuel Levinas: de ander als de Ander	22
2.5. Christelijke presentie	22
2.6. Een praktisch-theologische benadering: Kor Schippers	25
2.7. Een missiologische benadering: de Heerlense School	27
2.8. Een agogische benadering: Andries Baart	28
2.9. Samenvatting	30
3. Praktijkervaringen in Maastricht	32
3.1. Jezelf relativeren	32
3.2. Vriendschap	33
3.3. Eer-bieden aan het alledaagse	34
3.4. Geloven in de mens	35
3.5. Toeval	35
3.6. De buurttuin	36
3.7. Je door de ander laten leiden	37
3.8. Er-zijn	38
3.9. Samenvatting	41
4. Stichting Wijkpresentie vanuit theoretisch perspectief	42
4.1. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Charles de Foucauld	42
4.2. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Emmanuel Levinas	44
4.3. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Kor Schippers	44
4.4. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Andries Baart	45
4.5. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met de Heerlense School	46
4.6. Samenvatting	47
5. Conclusie	48
Nawoord	51
Literatuur	53
Curriculum vitae	55

Inleiding

Onze samenleving is sterk in beweging. De moderne burger is steeds mondiger en zelfstandiger geworden. Traditionele structuren zoals kerken, een grote familie, verenigingen, het dorp etc. zijn voor een groot deel weggefallen. Gelijktijdig verdween hiermee ook een belangrijk sociaal vangnet voor de kwetsbare medemens. Hierbij komt ook nog eens dat de verzorgingsstaat, zoals die zeker na de Tweede Wereldoorlog is opgebouwd, moet plaats maken voor de zogenaamde participatiesamenleving. Mensen worden steeds meer op zichzelf teruggeworpen. Koning Willem Alexander sprak in zijn eerste troonrede in 2013 de volgende woorden: *Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving... Wanneer mensen zelf vorm geven aan hun toekomst, voegen zij niet alleen waarde toe aan hun eigen leven, maar ook aan de samenleving als geheel.*¹

Achter deze transformatie van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving gaat de mensvisie schuil van een actieve burger die de regie over zijn leven meer in eigen hand neemt en waarbij de overheid een stapje terug doet. Burgers moeten niet meer betutteld worden maar zaken zelf gaan oppakken. Overigens zit hier niet alleen een mensvisie achter, maar ook een economische visie. Oude overheidsstructuren van zorg zijn onbetaalbaar geworden en zouden niet efficiënt zijn en dus moeten zij worden afgebroken. In dit streven naar betaalbaarheid en controleerbaarheid past ook de decentralisatie van de zorg waarbij de overheid steeds meer zorgtaken bij gemeentes neerlegt. Aangezien de gemeentes meer taken moeten uitvoeren met minder geld betekent dit stevige bezuinigingen, waardoor de burger bijvoorbeeld gedwongen wordt zorgtaken voor naasten over te nemen van professionals.

Het mantra van de zelfredzaamheid geldt niet alleen voor individuen of groepen. Ook (kwetsbare) stadswijken moeten eraan geloven. Daar waar wijken voorheen ieder jaar konden rekenen op gemeentelijke subsidies krijgen bijvoorbeeld buurtkaders nu aanzienlijk minder geld. De vanzelfsprekendheid waarmee in het verleden subsidie werd verleend is weggefallen. Wel bestaat er in Maastricht de mogelijkheid om via bewonersinitiatieven in te schrijven op zogenaamde ‘Tenders’, die door de gemeente worden uitgeschreven. Ook hierbij wordt er een actievere houding van ‘de buurt’ verwacht. In wijken waar kwetsbare mensen wonen met vanouds weinig gekwalificeerd kader is het niet vanzelfsprekend dat bewoners in deze veranderende situatie zelfstandig allerlei zaken oppakken. Juist dan is het zaak groepen en individuen uit de wijk te ondersteunen en hen te laten voelen dat ze er niet alleen voor staan.

¹ www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013

Het uitgaan van de autonome, zelfredzame burger is een nobel streven, maar helaas kan niet iedereen zijn eigen boontjes doppen. Ben je hoogopgeleid en/of heb je een goed inkomen dan ben je over het algemeen in staat je leven zelf vorm te geven en het heft in eigen hand te nemen. Er is echter ook een groep waarvoor dit niet geldt. Voor deze mensen zijn de ontwikkelingen te snel gaan, zij kunnen die eigen verantwoordelijkheid niet dragen en blijven afhankelijk van anderen. Deze groep heeft te weinig vangnet om op terug te vallen. In het Nederland anno nu lijkt er voor deze mensen steeds minder ruimte te zijn. Zij zijn de verliezers die de boot hebben gemist.

De situatie voor deze mensen is ook slechter geworden door andere ontwikkelingen. In buurten als Maastricht-Noordoost met relatief goedkope huizen wonen steeds meer mensen met een migratie-achtergrond, mensen met psychiatrische of verstandelijke beperking, zelfstandig wonende ouderen met beperkingen en mensen met financiële problemen. Deze verschillen en beperkingen maken communicatie moeilijker en de zorg voor de naaste nog lastiger.

In deze veranderende situatie kan men zich de vraag stellen of en op welke wijze de presentiebenadering iets toe te voegen heeft aan vormen van welzijnswerk, zoals sociale activering.² Bij presentiewerk gaat het er op de eerste plaats om de ander te ontmoeten, om er-te-zijn voor de ander waardoor die kan voelen dat hij mag zijn wie hij is en niets moet.

De presentiebenadering ziet kwetsbaarheid niet als een onwaarde die slechts de zwakte van de ander benadrukt, maar erkent dat dit een deel is van ons mens-zijn voor langere of kortere tijd. Ieder mens draagt die kwetsbaarheid in zich mee, soms in geringe mate soms in een overheersende omvang. Daarom is de presentiewerker niet de kortdurende hulpverlener die iemand aanzet tot zelfredzaamheid of die zich terugtrekt als mensen een 'hopeloos geval' zijn en er maatschappelijk gezien geen perspectief is. Bij de presentiebenadering gaat het om andere waarden. Naast iemand staan, een vertrouwensrelatie opbouwen, mensen nabij zijn óók als die schijnbaar niet vooruitkomen, de waarde van het kwetsbare erkennen geven. Het gaat erom mensen niet in een keurslijf te dwingen mee te doen, niet te zeggen hoe en wat ze moeten doen, maar om hen te nemen zoals ze zijn. In deze benadering staan niet zelfredzaamheid en zelfverantwoordelijkheid centraal, maar veel eerder trouw, barmhartigheid, welwillendheid en nabijheid. Hier gaat het misschien nog wel meer om het leven mee helpen uit te houden en om zodoende hoop te houden. Voorwaarde voor deze benadering is dat je jezelf als presentiewerker kwetsbaar durft op te stellen. Dat je van je voetstuk afstapt. Dat je niet de ander wilt beleren, maar dat bereid bent om van de ander te leren. Of zoals een voormalig presentiewerker het formuleerde: *'Door dit werk heb ik vooral veel over mijzelf geleerd'*.³

De presentiebenadering is daarmee een bijzondere manier om naast mensen te staan en steun te bieden: actief de hand reiken, tijd en aandacht hebben, zonder drempels als genormeerde activiteiten, resultaatverplichting en registratie. Het is

² Zie hiervoor de conclusie.

³ Gesprek met broeder Mat Paulssen, Maastricht (december 2016).

een benadering die nauwelijks meer voorkomt in gesubsidieerde instituties, maar van grote waarde blijft voor de levenskwaliteit van mensen in verdrukking.

Deze notitie laat zien hoe de presentiebenadering in Maastricht-Noordoost vorm heeft gekregen. Door dit concrete voorbeeld in een breder historisch en theoretisch kader te plaatsen beoogt deze notitie bij te dragen aan de theorievorming omtrent de presentiebenadering en aldus impulsen te geven aan de toekomstige vormgeving van het presentiewerk.

De notitie is gebaseerd op literatuurstudie en reflectie op praktijkervaringen in de periode januari 2005 tot en december 2016. Ze begint met een beschrijving van het ontstaan van het presentiewerk in Maastricht-Noordoost. Hoofdstuk 2 gaat in op de historische praktijken van presentie zoals die zich in de vorige eeuw hebben ontwikkeld en meer theoretische beschrijvingen van het presentiewerk. Hierbij wordt aandacht gegeven aan de voornaamste inspiratiebron van het presentiewerk, Charles de Foucauld, en een belangrijke denker als Emmanuel Levinas. De theorieën vertrekken vanuit theologische, missiologische en agogische gezichtspunten. In hoofdstuk 3 worden de praktijkervaringen in Maastricht-Noordoost uitgebreid beschreven aan de hand van de ervaringen en overdenkingen van de laatste presentiewerker Harrie Lamers. Hoofdstuk 4 relateert de aanpak van de Stichting Wijkpresentie aan de geschiedenis en de praktijktheorieën, geeft evaluatieve beschrijvingen in relatie met andere vormen van wijkwerk en suggesties voor de toekomstige vormgeving. In hoofdstuk 5 wordt in een vrije samenvatting het belang van presentiewerk in deze tijd nog eens onderstreept. In het nawoord wordt het belang van deze notitie verwoord.

1. Van kerkelijke presentie naar wijkpresentie

Presentie in Maastricht-Noordoost heeft oude papieren. In de jaren twintig van de vorige eeuw ontstond er aan de oostelijke rand van Maastricht een nieuwe groeikern. Deze wijk (het Wittevrouwenveld) moest dienen als opvang voor krotbewoners uit de binnenstad die gedwongen naar de nieuwe groeikern werden overgeplaatst. Het bijzondere van het Wittevrouwenveld is dat er eigenlijk vanaf het begin onafgebroken sprake is geweest van ‘presentie’ in zijn diverse facetten. Dit hoofdstuk heeft tot doel een overzicht te geven van het ontstaan van de wijk en de bijbehorende presentiebenadering, zoals die zich door de jaren heen heeft ontwikkeld.

1.1. Van krotwoningen in de binnenstad naar sociale woningbouw

Tot de uitwassen van de negentiende-eeuwse industrialisatie behoorde dat het fabrieksproletariaat in de Maastrichtse binnenstad rondom de fabrieken onder erbarmelijke en zeer ongezonde omstandigheden in krotten woonde. Werkweken van 60-70 uur waren normaal en mede door de slechte hygiëne lag de gemiddelde levensduur rond de 35 jaar. Uit de nationale woningtelling van 1899 bleek dat de woningnood nergens zo hoog was als in Maastricht. Bijna 60 procent van de Maastrichtenaren woonde in de verkrotte binnenstad, waar hele gezinnen in één en tweekamer woninkjes leefden. Niet zelden ontbraken hier de meest elementaire sanitaire voorzieningen. In het Boschstraatkwartier, in de nabijheid van de Sphinx-fabriek, was een steegje dat in de volksmond *'t sjietesträötsje* werd genoemd. Zo waren er meer obscure steegjes in de binnenstad waar menigeen noodgedwongen zijn grote boodschap deponeerde.

In 1902 trad een van de belangrijkste sociale wetten van ons land in werking: de Woningwet. Deze wet maakte het met staatssteun mogelijk om gezonde volkswoningen te bouwen voor mensen met een smalle beurs. Dit moest echter wel gebeuren door een erkende woningbouwvereniging die zonder winstoogmerk werkte. Met dit doel werd in Maastricht woningbouwvereniging Servatius opgericht. In 1905 werd zij officieel als zodanig erkend en werd de vijfde woningbouwvereniging in het land die aanspraak mocht maken op geld van de overheid. Voorwaarde was wel dat een gemeente een bestemmingsplan voor de te bouwen woningen indiende. De gemeente Maastricht had op dat moment beschikbare grond aan de rand van de stad gereserveerd voor villa's en middenstandswoningen.⁴ Arbeidershuisjes in dit gebied zouden de waarde van geplande woningen doen dalen. Uiteindelijk ging de gemeenteraad in 1906 overstag, maar niet nadat de woningbouwvereniging had beloofd nette woningen te bouwen alléén voor degelijke katholieke arbeiders van onbesproken gedrag. Een jaar later werden de eerste woningen opgeleverd door Servatius nabij het Brandenburgerplein, een

⁴ De gebieden waar gebouwd mocht worden waren Wyck, in het oosten van de stad, en even buiten de toenmalige Brusselse Poort aan de westelijke stadsrand.

gebied net buiten het stadscentrum dat Blauwdorp werd genoemd. In 1915 begon de socialistische woningbouwvereniging Beter Wonen met de bouw van arbeiderswoningen in het Rode Dorp nabij het station. Hierna werd er niet meer gebouwd. Sociale woningbouw had geen prioriteit voor de gemeente.⁵

Op 12 maart 1917 kwam de toenmalige hoofdaalmoezenier van sociale werken van het bisdom Roermond Henri Poels naar Maastricht en hield een vlammend betoog, waarin hij de Maastrichtse notabelen flink de oren waste met betrekking tot het sociale vraagstuk en de woningnood. Poels: *‘Ja te Maastricht heerst thans nood. Te Maastricht wonen duizenden van menschen in armzalige krotten, ... wandelen thans, in sloppen en stegen, levende geraamten van tuberculose lijdens rond. Te Maastricht wordt thans honger geleden ... Onder de uit hunne kleine runzige woningen soms wegluchtende arbeiders ... wentelt zich het alcoholisme, vol welbehagen in de miserie der krottenbuurten rond’.*⁶ Naast de oprechte bekommernis met het lot van de arbeiders en het sociale vraagstuk speelde voor de kerk ook de angst voor het opkomende socialisme een rol. Want: *‘Tusschen deze ruïnen der hier eens zoo bloeiende christelijke beschaving, graaft, naast de krocht van Sint Servaas, in het oude katholieke Maastricht, het socialisme thans zijn hol’*, aldus Poels.⁷

Geheel in lijn met de sociale leer van de katholieke kerk zette Poels zich af tegen de uitwassen van het kapitalisme en pleitte hij voor een organisatie van de arbeidersklasse in vakbonden.⁸ Poels eindigde zijn toespraak met de woorden: *‘Arbeiders van Maastricht, vereenigt U! Arbeiders van Maastricht volgt als één man uwe leiders ... Arbeiders van Maastricht, omhoog de loonen! ... Arbeiders van Maastricht, weg met de krotten!’*⁹ Poels’ donderpreek miste zijn uitwerking niet. Eindelijk kwam er ten stadhuize beweging in het huisvestingsvraagstuk. Enigszins geschrokken van Poels’ felle woorden hief de gemeenteraad zijn veto op het bouwen van gemeentewoningen op. Na de verkiezingen van 1919 kreeg Maastricht een nieuwe gemeenteraad, waarin ook nog eens negen socialisten zitting hadden. De Sociaal Democratische Arbeiderspartij vormde plotseling de grootste minderheid, waarmee rekening gehouden moest worden.

⁵ Arnold, Paul, *Over kwade dampen, deftige heren en het ‘Rode Gevaar’*, Lezing Maastricht (s.a.) pp. 31-32.

⁶ Poels, Henri, *De Noodkist. Rede van Dr. H.A. Poels te Maastricht op 12 maart 1917*, s.l., (s.a.), pp. 3-4, 6.

⁷ Poels hield zijn zogenaamde ‘Noodkistrede’ in het Victor de Stuershuis. De functie van aalmoezenier van sociale werken was in 1902 in het bisdom Roermond opgericht. Deze priesters waren actief in het sociaal-maatschappelijk werkveld en richtten zich voornamelijk op de arbeidersklasse.

⁸ Het katholieke denken over zaken als economie, armoede en rijkdom kreeg als zelfstandige leer pas echt vorm vanaf 1891 met het verschijnen van de sociale encyclyek van Paus Leo XIII (1878-1903) *Rerum novarum* (Over nieuwe dingen). De industrialisering van de negentiende eeuw en het economisch liberalisme hadden gezorgd voor allerlei uitwassen op sociaal gebied, bovendien vervreemde een groot deel van het fabrieksproletariaat van de kerk. De paus had scherpe kritiek op de uitwassen van het kapitalisme en besprak in zijn encyclyek zaken als: een rechtvaardige beloning voor arbeiders, menselijke arbeidsvoorwaarden, de vorming van vakbonden op katholieke grondslag etc. Naar aanleiding hiervan gingen ook priesters en religieuzen zich specifiek inzetten voor fabrieksarbeiders.

⁹ Poels, *De Noodkist*, p. 21.

1.2. Een nieuwe groeikern voor arbeiders aan de rand van de stad

Niet lang hierna begon de uitdijende stad Maastricht omliggende gemeenten te annexeren. Daarnaast stonden aangrenzende gemeenten grond af die de stad nodig had om dringend de gewenste nieuwe arbeiderswoningen te bouwen. De gemeente Amby bijvoorbeeld stond grond af genaamd het Wittevrouwenveld en de gemeente Meerssen stond het Wyckerveld af.

Het toenmalig Burgerlijk Ambbestuur bezat landerijen in het Wittevrouwenveld en verkocht die eveneens aan de gemeente. Het gemeentebestuur had inmiddels het plan opgevat om de miserabele krotwoningen in de binnenstad te saneren. De krotbewoners uit de binnenstad moesten met spoed opnieuw gehuisvest worden. De gemeente wees hiertoe een nieuwe groeikern aan gelegen aan de oostelijke rand van de stad: het Wittevrouwenveld. Doel: door middel van volkshuisvesting de socialisten de wind uit de zeilen nemen. Tevens moest er in dit gebied een parochie worden opgericht om het maatschappelijk, godsdienstig en zedelijk welzijn van de bewoners te bevorderen. In het noorden van het Wittevrouwenveld werd in 1921 begonnen met de bouw van de eerste kleine betonnen arbeiderswoningen (de zogenaamde betonbuurt) waarin krotbewoners uit de binnenstad werden gehuisvest. Daarnaast werden er in het zuiden van het Wittevrouwenveld ook woningen gebouwd voor spoorwegambtenaren, geschoolde arbeiders en gemeenteambtenaren.¹⁰

1.3. Kerkelijke presentie

Bijna gelijktijdig met de bouw van de eerste woningen werd er een pastoor benoemd die tot taak kreeg een kerk te bouwen. De eerste pastoor stelde de parochie onder patronage van O.L.V. van Lourdes. Op 21 juli 1924 werd pastoor Jacobs geïnstalleerd en die dag geldt als de oprichtingsdatum van de parochie van O.L.V. van Lourdes (gelegen in het Wittevrouwenveld en Wyckerveld). In het katholieke Maastricht nam de kerk een belangrijke plaats in bij het doorgeven en aanleren van de algemeen geldende normen en waarden. Deze normen en waarden waren voor een belangrijk deel de normen en waarden die de kerk aanhing. Daarbij was er ook sprake van enige bekeringsdrang. De verloren schapen moesten immers voor hun eigen bestwil teruggebracht worden binnen de kerk. Daarnaast was pastoor Jacobs oprecht begaan met het armoedevraagstuk en het lenigen van sociale en maatschappelijke noden. Dit was vanouds een taak die door de kerken ter hand werd genomen.

Na de Tweede Wereldoorlog vestigden de Catechisten van de Eucharistische Kruistocht of de Catechisten van Breda zich in het Wittevrouwenveld. De Catechisten van Breda hadden de leiding over het wijkhuis Maris Stella dat in 1948 werd ingericht in een woonhuisje in de Tillystraat (in de voormalige betonbuurt). Op de catechisten was een beroep gedaan omdat zij veel werkten in volksbuurten

¹⁰ Wijsen, Frans, *Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk*, Baarn (1997), pp. 10, 38, 146-147.

en daar sociaal werk deden. Het wijkhuisje barstte al snel uit zijn voegen en daarom werd er spoedig al een groter wijkhuis gebouwd. De aanwezigheid van de catechisten was echter van korte duur, want in 1953 moesten zij het Wittevrouwenveld al weer verlaten wegens een conflict met het bisdom.¹⁰ In 1954 kwam het nieuwe wijkhuis af: Maris Stella op de Dr. Schaepmanstraat. In 1951 was kapelaan Engelen inmiddels tot wijkaalmoezenier benoemd, waarbij hij intensief samenwerkte met de wijkwerksters die vanuit het nieuwe wijkhuis werkten. De catechisten waren weliswaar vertrokken, maar de wijkwerksters waren door hen opgeleid en werkten in hun geest.

1.4. Opvoeding van ‘onmaatschappelijken’

Gelijktijdig werd er in deze jaren sociologisch onderzoek gedaan naar zogenaamde ‘onmaatschappelijke gezinnen’ in Maastricht door sociaal-geograaf en priester Harry Litjens, die hierop in 1953 promoveerde. Volgens Litjens leefde een meerderheid van de Maastrichtse bevolking volgens het algemeen geldende leefpatroon met hierin talloze variaties. Er was echter een groep die zich beneden de grens van het normale bevond, doordat zij op diverse punten in haar levensinrichting afweek van wat in de samenleving als normaal beschouwd werd.¹¹ Litjens ontwaarde vijf plekken in de stad waarbinnen zich een concentratie bevond van zogenaamde ‘onmaatschappelijken’. Eén van deze plekken was de parochie Onze Lieve Vrouw van Lourdes in het Wittevrouwenveld, waar in de jaren twintig de krotbewoners uit de binnenstad naartoe waren ‘verplaatst’. Litjens telde hier maar liefst 196 ‘onmaatschappelijke gezinnen’, waarvan er 140 ‘asociaal’ waren en 56 ‘zwaksociaal’. Litjens: *‘De onmaatschappelijken worden niet zo genoemd omdat zij de maatschappij benadelen of hierop parasiteren. Zij worden zo genoemd omdat zij zich op grond van hun totaal afwijkende leefwijze, uit de gemeenschap hebben losgemaakt. Niet een enkele afwijking, maar een in zijn geheel op lager, te laag niveau liggende leefwijze is de reden waarom we hen onmaatschappelijk noemen’*.¹²

De ‘onmaatschappelijken’ hielden er een eigen leefpatroon met dito spelregels op na en daarom pleitte Litjens voor een her-opvoeding in groepsverband. Niet alleen moesten hun normen en waarden worden bijgebracht, maar ook hun huisvesting diende te worden aangepakt. Litjens: *‘Onmaatschappelijke gezinnen vertonen defecten op velerlei gebied. Hun afwijkingen vormen een complex en hun heropvoeding zal dus ook meerdere gebieden moeten bestrijken. Het doel van onze bemoeienis met deze mensen is hen tot volwaardige leden van de maatschappij te maken en dit doel is pas bereikt wanneer zij opgeheven zijn uit de vervaltoestand waarin zij verkeren. Er zal dus een sanering moeten plaatsvinden van de woningtoestanden en van de persoonlijke defecten’*.¹³

Natuurlijk mocht ook een degelijke godsdienstige opvoeding niet ontbreken, want: *‘Wanneer een dergelijke wijk een eigen kerkje krijgt met een eigen zielzorger zal de godsdienstige*

¹¹ Litjens, Harry, *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht*, Assen (1953), p. 12.

¹² Ibidem, pp. 93, 94.

¹³ Ibid., pp. 258-259.

heropvoeding veel intensiever kunnen plaats hebben en dat is van betekenis voor de totale reëducatie.¹⁴ Ook het wijk- en buurtwerk achtte Litjens van groot belang, waarbij vooral aandacht moest worden geschonken aan de moeders en oudere meisjes die moesten worden voorbereid op hun toekomstige taak als moeder en huisvrouw.¹⁵

1.5. Splitsing parochie

In de jaren vijftig werd het gedeelte van Wyckerveld, dat vanouds tot de parochie behoorde, afgesplitst en ontstond hier de zelfstandige parochie van de Heilige Familie. Nadat er in de beginjaren gekerkt werd in een noodkerk aan de professor Mullerstraat, verrees in 1961 op het Old Hickoryplein een modern kerkgebouw.

In de vijftiger jaren vond er opnieuw een sanering van de Maastrichtse binnenstad plaats. Nu was het verpauperde Stokstraatkwartier aan de beurt. Ook de Stokstraat behoorde tot één van de vijf concentratiegebieden van ‘onmaatschappelijkheid’ in de eerder genoemde studie van Litjens. De bewoners werden elders gehuisvest in Maastricht, onder andere opnieuw in het Wittevrouwenveld waar nieuwe woningen werden gebouwd. Intussen begonnen in de jaren zestig onder invloed van de ontkerkelijking pastoraal werk en het wijkwerk steeds meer uit elkaar te groeien. In 1979 droeg de Stichting Katholiek Wijkhuiswerk Maastricht haar taken over aan het Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk. Maatschappelijke dienstverlening werd geprofessionaliseerd en losgekoppeld van pastoraal werk. Ook het wijkhuiswerk in de parochie van O.L.V. van Lourdes seculariseerde en werd overgenomen door het welzijnswerk. Zoals op zoveel andere plaatsen verloor ook de parochie van het Wittevrouwenveld in toenemende mate haar maatschappelijke oriëntatie naar buiten en richtte zich steeds meer naar binnen.¹⁶

Vanaf het midden van de jaren tachtig ging de parochie zich weer meer naar buiten toe richten. Onder de nieuwe pastoor Hub Bovend’erdt werd de band met de wijk en de niet-kerkgangers weer aangehaald. Daarnaast kreeg presentie in de wijk een nieuwe impuls met de komst van de Broeders van Maastricht (FIC) in 1981. Eerst bewoonden de broeders een pand in de Voltastraat met een gemeenschap van afwisselend drie tot vijf man. Doel: in een volksbuurt wonen en present zijn. In het begin wilden de broeders niets met kerk te maken hebben. De kerk had geen goede naam. De broeders vonden aansluiting bij de mensen en kwamen in verschillende verenigingen terecht, zoals de Zonnebloem, de voetbalclub etc.¹⁷ Later, toen ook de parochie zich weer meer naar buiten toe richtte, gingen zij ook in het kerkkoor zingen en werden zij lector. De groep broeders werd in de loop der jaren kleiner en in december 1999 gingen de laatste twee overgebleven broeders in een kleiner huisje wonen elders in de wijk. Sinds 2014 is er nog maar één broeder over. De

¹⁴ Ibid., p. 262.

¹⁵ Ibid., p. 265.

¹⁶ Wijsen, *Geloven bij het leven*, p. 148.

¹⁷ Legendarisch is het verhaal van broeder Anisius die op een middag naar de winkel moest honderd meter verderop. Over deze honderd meter heeft hij volgens de overlevering meer dan twee en een half uur gedaan, omdat hij constant door buurtbewoners op straat werd aangesproken.

laatst overgebleven broeder is begin 2017 definitief naar de Beyart verhuisd, gelegen in het centrum van de stad. In dit voormalig klooster van de Broeders van Maastricht is thans een woonzorgcentrum gevestigd voor broeders, andere religieuzen en leken. Met het vertrek van de laatst overgebleven broeder komt er een einde aan de presentie van de broeders in de wijk.

Vanaf 1990 kent de wijk een project dat zich richt op vrouwen. Dit kwam voort uit een feministisch pastorale stage in de parochie van het Wittevrouwenveld (1987-1988) met bijzondere aandacht voor de meest kansarme vrouwen in de wijk. Pastoor Bovend'eerdt vond dat dit werk moest doorgaan en zocht naar middelen om dit te realiseren. Vanaf 1990 werd de voormalige stagiaire, Gabriëlla de Keukeleire, aangesteld als pastor om vrouwen in de wijk bij te staan en met hen op te trekken. De pastor heeft ruim 25 jaar in het Wittevrouwenveld gewerkt en was in dienst van een aparte stichting, namelijk de Stichting Dienst aan Kerk en Samenleving. Sinds mei 1991 bestaat er een eigen buurthuis annex ontmoetingsruimte voor vrouwen in de wijk genaamd 't Vrouweveld gelegen aan de Burgemeester van Oppenstraat 123, op minder dan honderd meter van de kerk en het parochiecentrum. Nadat de pastor in 2012 de pensioengerechtigde leeftijd had bereikt heeft de stichting sinds september 2012 een nieuwe beroepskracht aangenomen in de persoon van Rasa de Zanger, voor de coördinatie van het buurthuis.

1.6. Fusie parochies

In 1997 vond er een fusie plaats van de H. Familieparochie uit het Wyckerveld en de O.L.V. van Lourdesparochie uit het Wittevrouwenveld. Hiermee werd de splitsing uit de jaren vijftig van de vorige eeuw ongedaan gemaakt. De H. Familiekerk sloot in april 1997 definitief haar deuren en werd twee jaar later gesloopt. In datzelfde jaar verscheen er een publicatie aan de hand van Frans Wijsen getiteld: *Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk*. Deze studie was de vrucht van jarenlang veldonderzoek door Wijsen naar volksreligiositeit in de parochie O.L.V. van Lourdes. De fusie van beide parochies en het verschijnen van de studie van Wijsen leidde ertoe dat het kerkbestuur een missionair project wilde starten in de nieuwe fusieparochie van de O.L.V. van Lourdes/H. Familie om zodoende de kloof met de wijk te overbruggen. Missionair wil hier zeggen: present zijn in de wereld van de ander en proberen in communicatie met die ander te treden, juist als de ander buitenkerkelijk of randkerkelijk is.¹⁸

Om toestemming te krijgen voor het missionaire project hadden Frans Wijsen en pastoor Hub Bovend'eerdt een onderhoud met bisschop Frans Wiertz van Roermond om over dit plan te praten. Het bisdom ging akkoord en in 1999 werd er in de persoon van Bence Bánki een missionair-werker aangesteld met als primair aandachtsveld: Wyckerpoort (parochie H. Familie). Als opdracht kreeg de missionair werker mee: *het bevorderen van de presentie van de kerk als geloofsgemeenschap. Het stimuleren van netwerkvorming vanuit de kerk met maatschappelijke groeperingen en*

¹⁸ Voor een nadere bepaling van het begrip missie en missionaire presentie zie hoofdstuk twee.

welzijnsinstellingen en het bevorderen van geloofs-communicatie met mensen die niet (meer) in de kerk komen.¹⁹ Na vier jaar aanvaardde de missionair werker een baan elders, waardoor het project in 2003 stil kwam te liggen.

In januari 2005 maakte de parochie Onze Lieve Vrouw van Lourdes/H. Familie een doorstart met het missionaire project en werd er in de persoon van Harrie Lamers een nieuwe missionair werker aangesteld voor een periode van vier jaar. De missionair werker kreeg als aandachtsveld: present zijn in het Wittevrouwenveld en Wyckerpoort. Zijn opdracht was breed: de wijk in de trekken, de kerk present stellen, contacten te leggen met bewoners, werken aan gemeenschapszin en het gesprek aangaan met hen die geen of nauwelijks nog een band met kerk hadden.²⁰

1.7. Stichting Wijkpresentie

Ter continuering van het missionaire project werd in maart 2009 de Stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost opgericht. In de zomermaanden van 2009 formuleerde de stichting Wijkpresentie een nieuwe werkopdracht in haar beleidsplan voor 2010-2013, dat zij in augustus 2009 publiceerde. Nadat de Stichting Wijkpresentie in november voor een projectperiode van drie jaar subsidies had verkregen kon zij in januari 2010 de missionair werker, die zich nu presentiewerker noemde, voor een periode van drie jaar in dienst nemen. In 2012 werd een tweede beleidsplan geformuleerd en werd gestart met het aantrekken van subsidies voor een tweede driejarenperiode (2013-2015). Wijkpresentie paste zijn werkopdracht aan, deed niet meer expliciet aan kerkelijke presentie en richtte zijn werkveld onder andere op een nieuw project dat een stedelijk karakter had: SchuldHulpMaatje. Bij dit project werden geschoolde vrijwilligers als maatje gekoppeld aan mensen die hun financiën niet overzagen en hierdoor in de problemen waren gekomen of dreigden te komen. Als gevolg hiervan zette Wijkpresentie in op twee sporen. Enerzijds was er het presentiewerk in de wijk. Hier wilde de stichting door middel van de presentiewerker kwetsbare buurtbewoners ondersteunen in hun eigen kracht en werken aan samenhang (zowel groepen en individuen). Anderzijds was er het schuldenproject dat de grenzen van Maastricht-Noordoost overschreed en stedelijk gericht was. Het werkveld in de wijk fluctueerde al naar gelang de behoefte. Met name het schuldenproject dat na een paar jaar werd omgedoopt tot Schuld & Budget Buddy Maastricht en dat meer dan 40 vrijwilligers telde dijde als maar verder uit en vroeg steeds meer aandacht.

1.8. Samenvatting

De wijk Wittevrouwenveld vond zijn oorsprong in de stadsuitbreiding van de jaren twintig van de vorige eeuw. Vanaf het begin werd er ook een parochie in de wijk

¹⁹ Parochie O.L.V. van Lourdes/H. Familie, *Een nieuw Missionair Pastoraal Project. Beleidsplan*, Maastricht (1999), p. 1.

²⁰ Parochie O.L.V. van Lourdes/H. Familie, *Elementen voor een pastoraal beleidsplan 2004-2013*, Maastricht (2004).

gevestigd. Dit was niet alleen nodig voor de geestelijke noden, maar zeker ook voor de materiële. Traditioneel ging dit hand in hand, want het lenigen van sociale noden gebeurde vanouds door de kerken. In de jaren vijftig vond er een nieuwe sanering van de binnenstad plaats en opnieuw werden arbeidersgezinnen overgeplaatst naar onder andere het Wittevrouwenveld. Veelzeggend was dat er in deze jaren een sociologische studie werd gepubliceerd over, ‘onmaatschappelijkheid’ en waarbij de parochie Onze Lieve Vrouw van Lourdes werd weggezet als een van vijf haarden van maatschappelijkheid in Maastricht. Individuen en groepen die uit de pas liepen moesten volgens deze studie letterlijk heropgevoed worden. Er was dus sprake van een seculiere en religieuze bekeringsdwang. Of anders gezegd: er bestond een bepaald samenlevingsideaal bij de heersende maatschappelijke klasse en volgens dat ideaal moesten mensen gaan leven, voor hun eigen bestwil.

Onder invloed van de secularisering in de jaren zestig groeiden het sociaal werk en kerkelijk werk uit elkaar. De kerk trok zich noodgedwongen steeds meer terug uit de wijk. Het sociaal werk professionaliseerde. Vanaf de jaren tachtig kreeg presentie nieuwe vormen in de wijk. Op de eerste plaats met de Broeders van Maastricht die zich begin jaren tachtig in het Wittevrouwenveld vestigden. Zij deden dit zonder agenda vooraf en zonder een bepaald doel. Hun enige motivatie was: aanwezig zijn in de wereld van de ander, in communicatie met de ander treden en op zoek gaan naar gemeenschappelijke belangen. De broeders stelden zich nadrukkelijk niet ten doel om de ander te beleren of her op te voeden. Later, toen ook de parochie zich weer openstelde voor de wijk, sloten zij zich ook bij de parochie aan. Daarnaast was er vanaf 1990 een project dat zich toeleide op de vrouwen in de wijk.

De publicatie van het boek van Wijsen en de fusie met de parochie van de H. Familie was voor het toenmalig parochiebestuur aanleiding om een missiologisch project te starten in het Wyckerveld. Doel: vanuit de kerk aansluiting zoeken bij randkerkelijke en niet kerkelijke wijkbewoners om zodoende mee te werken aan een beter leven in de wijk voor iedereen. Na enige jaren werd dit project uitgebreid naar het Wittevrouwenveld. In 2009 werd de Stichting Wijkpresentie opgericht die het project van de parochie overnam. Geleidelijk paste de stichting haar werkopdracht aan en kwam zij steeds losser van de parochie te staan.

Feitelijk is er vanaf het eerste begin in het Wittevrouwenveld sprake geweest van presentie in zijn diverse vormen. Dit begon met de oprichting van de parochie die nog altijd een zeer belangrijke rol in de wijk heeft en loopt door tot aan de Stichting Dienst aan Kerk en Samenleving en de Stichting Wijkpresentie. Hiermee telt de wijk twee aparte stichtingen die op hun manier met presentie bezig zijn, maar onafhankelijk van elkaar opereren. In het nu volgende hoofdstuk zullen enige praktijken van presentie worden benoemd, alsmede de theoretische doordenking hiervan.

2. Presentie: historie en theorie

In dit hoofdstuk zal het begrip presentie nader worden uitgewerkt. Het beoogt de presentiebenadering in een breder historisch en theoretisch perspectief te plaatsen. Het begint met de missionaire presentie zoals die in de vorige eeuw vorm heeft gekregen bij Charles de Foucauld, die gezien wordt als de grondlegger van de missionaire presentie. Vervolgens zal er gekeken worden naar de religieuze betekenis van presentie en het verlengde hiervan het gedachtegoed van de Franse filosoof Emmanuel Levinas. Daarna worden er enige vormen van christelijke presentie benoemd zoals de Franse priester-arbeiders (vanaf de jaren veertig), de Anglicaanse presentiebenadering en het oude wijken pastoraat (vanaf de jaren vijftig en zestig). Vanuit praktisch-theologisch perspectief werd er door met name Kor Schippers gereflecteerd over kerkelijke presentie in oude stadswijken. Vanuit missiologisch perspectief had vooral de zogenaamde ‘Heerlense school’ een heel eigen kijk op presentie. Tenslotte wordt er gekeken naar de agogische benadering van presentie die wordt vertegenwoordigd door Andries Baart.

2.1. Missionaire presentie

Missie komt van het Latijnse woord *missio* en betekent letterlijk zending. Christenen worden gezonden om de wereld in te trekken en een getuigenis af te leggen van het evangelie.

Het begrip missie is ook erg beladen. Zeker omdat vanaf de 19^e eeuw in het kielzog van de imperialistische mogendheden Europese christenen in hun kolonies hún geloof en hún kerken plantten. Missie werd eenrichtingsverkeer van Noord naar Zuid en de missionarissen hadden de (Europese) wijsheid in pacht. Missie was tot het midden van de vorige eeuw gebaseerd op het idee dat mensen voor hun eigen bestwil naar de kerk gebracht moesten worden. Midden jaren vijftig van de vorige eeuw begon er een kentering op te treden in het denken over missie. Het Tweede Vaticaans Concilie (1961-1963) gaf het begrip missie een nieuwe inhoud. Missie werd nu gezien als het meewerken aan Gods heilsplan in de wereld óók buiten de kerk, in de wetenschap dat God er al was vóór de missionaris. Het ging om luisteren naar en openstaan voor de wijsheid van de ander, om zo zelf dichterbij de kern van het evangelie te komen.²¹ Eigenlijk is dit de grondhouding van de Angelsaksische monniken die in de 7^e en 8^e eeuw naar Noordwest Europa trokken, waaronder de Lage Landen, en die zich niet als missionarissen zagen maar als pelgrims, als zwervers voor God. Hun missie beschouwden ze als een zoektocht, een *peregrinatio ad Deum* of een pelgrimstocht naar God. Ze hadden God niet in hun bagage zitten, maar hoopten Hem tijdens hun pelgrimstocht te vinden. Bij deze zoektocht was er dus sprake van presentie op tweeërlei manieren: enerzijds was er het inzicht dat God reeds aanwezig (present) was in de wereld van de ander, ander-

²¹ Rossum, Rogier van, Moorman, Gerard, Boesten, Tom (red.), *Op zoek naar sporen van God I. Visiestuk over missie van de CMBR*, Den Haag (2001), pp. 8-9.

zijds beseften de missionarissen dat ze present moesten zijn in de wereld van de ander om Hem te ontmoeten.

2.2. Charles de Foucauld

De Fransman Charles de Foucauld wordt beschouwd als de grondlegger van missionaire presentie. Hij werd op 15 september 1858 geboren in Straatsburg. Toen hij zes jaar was werd hij wees. Samen met zijn jongere zus werd hij opgevoed door zijn grootouders. In 1870 werd de familie genoodzaakt om te verhuizen naar Zwitserland, vanwege de Frans–Duitse oorlog. Na de oorlog voltooide Foucauld in 1874 te Nancy zijn middelbare studies. In die tussentijd verloor hij zijn geloof en trok zich graag terug in boeken. Daarna besloot hij om het leger in te gaan. Tijdens zijn militaire opleidingen liet hij zijn geneugten de vrije loop. Zijn kamer werd bekend vanwege de diners.

Als onderluitenant bij het 4e regiment huzaren werd hij in 1880 verplaatst naar Algerije. Foucauld hield er een maîtresse op na (Marie Cardinale) en werd na acht maanden ontslagen vanwege gebrek aan discipline. Tijdens de opstand in Algerije meldde Foucauld zich weer bij het leger. Hij vocht acht maanden mee en werd een gevierd leider. In 1882 nam hij echter ontslag en besloot ontdekkingsreiziger te worden.

In juni 1883 trok hij, vermomd als rabbijn, door de binnenlanden van Marokko. Voor deze prestatie, en ook vanwege zijn wetenschappelijk onderzoek, kreeg hij in 1885 de gouden medaille van het Franse Geografisch Genootschap. Bij zijn terugkeer in 1884 greep de rusteloosheid hem weer aan. Hij woonde opnieuw samen met zijn maîtresse en nam zijn oude leventje weer op. Zijn nicht Marie bracht hem in contact met abbé Huvelin. In oktober 1886 bekeerde Foucauld zich. Terwijl in 1888 het verslag van zijn ontdekkingsreis ter perse ging, begon hij zich te bezinnen over de betekenis van het katholieke geloof voor hem. Hij trad in contact met een trappistenklooster en maakte dat jaar een pelgrimstocht naar het Heilige Land. Aldaar vond hij zijn spiritualiteit, die draait rond het verborgen leven van Christus. Na lang zoeken trad hij in 1889 in bij de trappisten van Notre-Dame des Neiges in de Ardèche. Hieraan was een dochterklooster in Syrië verbonden. In 1890 nam Foucauld afscheid van zijn familie en van Marie. Enige tijd later werd hij naar het dochterklooster in Syrië gezonden. In 1896 verliet hij de abdij, omdat hij daar niet kon vinden wat hij zocht.

Tussen 1896 en 1901 werkte Foucauld grotendeels als knecht bij de Clarissen in Nazareth, waar ook zijn droom van een leven zoals dat van de heilige Familie in Nazareth tot rijping kwam. Hij schreef in die tijd een levensregel voor de Kluizenaars van het heilig Hart van Jezus. In 1900 werd hij tot subdiaken gewijd en op 9 juni 1901 tot priester. Op 9 september 1901 vertrok hij naar Beni-Abbes in Algerije om daar dichterbij de armen tussen de moslims te leven, om zo van Christus te getuigen.

In 1904 kwam Foucauld in contact met de Toearegs in het Hoggargebergte en bezocht hij voor het eerst Tamanrasset. Hier ging hij als kluizenaar wonen tot aan zijn dood in 1916. Gedurende die periode ging hij in 1909 naar Frankrijk in de hoop metgezellen te krijgen voor de gemeenschap die hij wilde stichten. Met diezelfde hoop keerde hij nog enkele keren terug, maar steeds met weinig succes. In 1916 brak een opstand uit binnen de Toearegs. Op 1 december van dat jaar vielen leden van een van de stammen zijn hut binnen en werd Foucauld gedood.

Charles de Foucauld ontwikkelde een eigen spiritualiteit die hij de “weg van Nazareth” noemde en die gebaseerd is op zijn voorstelling van het leven van Christus in Nazareth: een man die jarenlang leefde als arme en stille arbeider in Nazareth, voordat hij begon met zijn publieke optreden. De navolging van Jezus vereiste volgens Foucauld radicale armoede en een leven, werken en kleden zoals de armen. Foucauld wilde niet alleen de als onwenselijk ervaren afstand kloosterwereld (monniken versus armen) afschaffen, maar ook het verschil in dagtaken tussen priester en broeder.

Onlosmakelijk verbonden met het christelijke leven is volgens Foucauld het apostolaat. Het ging er volgens hem niet om apologet te zijn, door discussie te overtuigen. Het zou integendeel nodig zijn te missioneren door eenvoudig aanwezig te zijn tussen de mensen en door evangelisch te leven een voorbeeld te zijn en aantrekkingskracht op anderen uit te oefenen.

Hij wilde een nieuw model van religieus leven beginnen: een gemeenschap van ‘kleine broeders’, die onder de armen leefden in een geest van dienstbaarheid en solidariteit. De Foucauld slaagde er tijdens zijn leven niet in om een religieuze gemeenschap te stichten; zijn levenswijze vond pas erkenning en navolging na zijn dood. Hij werd in 2005 zaligverklaard.

Frans Wijzen noemt drie sleutelwoorden voor de spiritualiteit²² van de Foucauld: vriendschap, verborgenheid en aanwezigheid. Door vriendschap te sluiten kan de muur van vooringenomenheid afgebroken worden. Het begrip ‘verborgenheid’ wijst op het totaal afzien van positie en status. Aanwezigheid gaat om het leven met en onder de mensen als gelijke. Vanuit deze principes heeft de Foucauld zijn ‘missie’ vormgegeven. Het gaat hierbij om samenleven als broeder of zuster, hetzelfde werk delen, samen verantwoordelijkheid dragen voor elkaar met respect voor ieders eigenheid.

Het presentiewerk heeft bij de Foucauld en zijn navolgers (Kleine Broeders en Zusters) de volgende kenmerken:

- het doel van presentie is bevordering van religiositeit en uiteindelijk zelfs bekering. Vriendschap, contact en ontmoeting zijn middelen om dit te bereiken;

²² Wijzen, Frans, Missionaire presentie, in: *Vliegers. Bulletin van de vereniging Netwerk Urban Mission*, nr. 29, december (2000), p. 12.

- doelgroepen zijn de armen en onderdrukten. Kernwoorden hierbij zijn: solidariteit en verbetering van de levenssituatie van de doelgroep;
- het werk wordt vormgegeven vanuit vergelijkbare woon- en werk-omstandigheden als de doelgroep. Op die manier wordt gelijkwaardigheid benadrukt en kan er wederzijds vertrouwen groeien;
- het werk gebeurt vanuit een positie van zelfredzaamheid: het gaat er niet om afhankelijk te zijn van aalmoezen en milde gaven;
- de relatie met de medemens is van dienende aard: er is sprake van naasten-liefde en liefdadigheid.

De volgelingen van de Foucauld: de Kleine Broeders en Zusters van Jezus zijn tot op de dag van vandaag present in veel grote steden overal ter wereld onder de meest armen. Zij willen deelnemen aan het lot van deze mensen in huisvesting, kleding en voeding, zonder het evangelie te verkondigen. Een andere tak van de Foucauldiaanse familie: de Kleine Zusters en Broeders van het Evangelie is present volgens hetzelfde principe, maar schuwt evangelisatie daarentegen niet.²³

2.3. Religieuze beleving van presentie

Dat de presentiebenadering (de Foucauld, christelijke presentie etc.) van oorsprong religieus gemotiveerd is kan geen toeval zijn.²⁴ Presentie of ‘er-zijn’ heeft een diep religieuze betekenis. ‘Er-zijn’ is ook de essentie van de Godsnaam zoals blijkt uit het roepingverhaal van Mozes. Als Mozes bij de brandende braamstruik van God de opdracht krijgt om het geknechte volk uit Egypte te bevrijden vraagt hij naar de naam van God, zodat hij tegen het volk kan zeggen wie hem zendt. God antwoordt vervolgens: ‘*Ik-ben-die-is*’.²⁵ In de Godsnaam IHWH (יהוה) zit bovendien een oud-Hebreeuws werkwoord dat ‘zijn’ betekent.²⁶ Eggen zegt in *Waken bij de eigenheid van de ander* dat de Godsnaam niet geïnterpreteerd moet worden als de naam van een almachtig wezen dat er *is* voor anderen. De Godsnaam moet eerder gezien worden als een dynamische aanduiding van de transcendente dimensie die ons leven binnentreedt en het opneemt voor de ander. In de joodse theologie is God geen almachtig wezen dat vanuit de hoge hemel de aarde bestuurt en daarbij oog heeft voor de zwakken.²⁷ Er is eerder sprake van een actieve God die het opneemt voor de machteloze en met hem meetrekt en mee-lijdt. Het lijkt hier soms eerder om een mens te gaan dan om een goddelijk wezen. Feitelijk is er hier sprake van een naam-

²³ Ibidem.

²⁴ Voor het ontstaan van het presentiewerk zie hoofdstuk 2.

²⁵ Exodus, 2 13-14 (Willibrordvertaling), Den Bosch (1995).

²⁶ In de joodse traditie is het verboden om de Godsnaam uit te spreken. Als je iemands naam kent is hij/zij benoembaar en in een hokje te plaatsen. God is voor ons mensen echter niet te bevatten en is groter dan al ons kennen, weten en voelen. Hij is daarom onbenoembaar. Uit respect voor Gods heiligheid wordt daarom Zijn naam nooit uitgesproken in de joodse traditie. Wel worden er diverse indirecte benamingen gebruikt zoals de EEUWIGE, de NAAM of *adonai* dat HEER betekent.

²⁷ Eggen, Wiel, Missie: weest waakzaam in Gods naam, in: *Waken bij de eigenheid van de ander. Evangelisatie in hedendaags perspectief* (Wiel Eggen, Rogier van Rossum red.), Aalsmeer (1992). pp. 92, 93.

loze en onbenoembare God die 'is', maar die in Zijn 'zijn' vaak zo machteloos is en zo afwezig voelt voor ons mensen.

Eggen ziet de Godsnaam als een openbaring van de goddelijke eigenheid van de ander. In het verhaal van Mozes en de brandende braamstruik schuilt de ware transcendentie of het goddelijke dus niet in de braamstruik die in brand staat en niet verbrand, maar in het *Ik-ben-die-is*, dat eigenlijk betekent: Ik-ben-de-ander-die-is. De ander is in het geval van Mozes degene die door Egypte vertrappt en geknecht wordt.²⁵ Met andere woorden: de ander die zich aan mij openbaart...dát is God die mij tegemoet treedt en wiens naam heilig is. Pas als je in staat bent om de 'ander' niet in je eigen hokje in te passen en zijn/haar eigenheid tot ontplooiing te brengen, dan pas ontstaat er ruimte voor de 'ander in jou' die tegen je zegt: Ik-ben-er-zoals-ik-ben. Dan pas ben je in staat je door de ander laten zenden en ontdek je je eigen zending, aldus Eggen.²⁸

2.4. Emmanuel Levinas: de ander als de Ander

Voor de Frans-joodse filosoof Emmanuel Levinas (1906-1995) is de ander niet slechts een medemens met wie ik het roeien moet, maar de ander is niet minder dan de voorwaarde van mijn bestaan. Levinas laat zien dat ik mijzelf nooit kan ontplooiën zonder de ander. Dat ik er niet voor mijzelf ben, maar voor de ander. Voor Levinas is de ander *nóóit* een object maar altijd een uniek subject dat mij tegemoet treedt zonder agenda. De verschijning van het (weerloze) gelaat van de ander moet mij ertoe bewegen mijn eigen agenda te vergeten. De ander doet een appèl op mijn verantwoordelijkheid. Ik heb een zorgplicht tegenover de ander, aldus Levinas die zijn relatie tot God niet los kan zien van zijn relatie met de ander. Voor Levinas staat God niet naast de medemens of erboven, maar *is* Hij de medemens. God openbaart zich uitsluitend in het gelaat van de ander die hierdoor tot de Ander wordt. God is de Ongrijpbare, de grote Afwezige die mij slechts met de Ander heeft achtergelaten. Wanneer de Ander in de wijk, op straat of waar dan ook een appèl op mij doet en ik dat appèl beantwoord, kan ik God zien in het gelaat van de Ander, aldus Levinas.²⁹

2.5. Christelijke presentie

Missie betekende tot het midden van de vorige eeuw: verloren schapen voor hun eigen bestwil terugbrengen tot de kerk conform het oude adagium *extra ecclesiam nulla salus* of 'buiten de kerk geen heil'. In Frankrijk zag men als eerste in dat dit niet meer werkte. De kloof tussen de ontkerkelijkte volksmassa's en de kerk was te diep geworden. Begin jaren veertig van de vorige eeuw wilden priesters in Frankrijk present zijn in de wereld van arbeiders en gingen in arbeiderswijken wonen en als arbeider in fabrieken werken. In eerste instantie wilden zij hiermee de vervreemding van de arbeiders van de kerk tegengaan. Al snel werden zij geconfronteerd met

²⁸ Ibid., p. 97.

²⁹ Levinas, Emmanuel, *De Totaliteit en het Oneindige*. Baarn, 1987.

onrechtvaardigheden tegenover arbeiders, maar ook met de arbeiderssolidariteit. Zij troffen daar waarden aan die hun eigen christelijke geloof verrijkten. Er was sprake van een omkerings- of een bekeringsproces. Zij gingen inzien dat de arbeiders niet naar hen moesten luisteren, maar dat zij op de eerste plaats naar de arbeiders moesten luisteren. Gaandeweg identificeerden de priester-arbeiders zich steeds meer met de arbeiders. In sommige gevallen lieten zij zich zelfs vrijwillig naar nazi-Duitsland afvoeren om gedeporteerde arbeiders bij te staan in het kader van de *Arbeitseinsatz*.³⁰ Bijna gelijktijdig met de opkomst van de priester-arbeiders publiceerden de Franse theologen: Henri Godin en Yvan Daniel in 1943 een spraakmakende studie genaamd: *La France, Pays de mission?* Hierin analyseerden Godin en Daniel de ontkerstening van de Franse arbeiders in de grote steden en werd Frankrijk een missieland genoemd dat opnieuw gemissionieerd moest worden. Deze studie deed nogal wat stof opwaaien in kerkelijke kring, waar missie vooral werd geassocieerd met eenrichtingsverkeer naar niet-christelijke landen. Nu werd het katholieke Frankrijk zelf als missieland bestempeld. Naar aanleiding van de studie van Godin en Daniel en de ervaringen van priester-arbeiders die naar Duitsland waren getrokken werd in 1944 het seminarie *Mission de Paris* opgericht, waarin priesters werden opgeleid die in fabrieken moesten gaan werken.³¹ Priester-arbeiders gingen zich dusdanig identificeren met arbeiders dat zij niet zelden ook lid werden van linkse (marxistische) vakbonden, politieke partijen en sommigen bekleedden er zelfs leidinggevende posities. Dit leidde ertoe dat de beweging in 1953 paus Pius XII werd verboden. De Franse dominicaan Marie-Dominique Chenu onderbouwde het werk van de priester-arbeiders theologisch en was in menig opzicht hun ideoloog. In 1965, na het Tweede Vaticaans Concilie, besliste paus Paulus VI dat priester-arbeiders opnieuw present mochten zijn in de wereld van arbeiders.

De inspiratie van de Franse priester-arbeiders is verder uitgewerkt door de Anglicaanse geestelijke Max Warren (1904-1977). Warren, die als missionaris in Nigeria had gewerkt, was secretaris generaal van de *Church Missionary Society* en geldt als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Angelsaksisch-Anglicaanse traditie omtrent christelijke presentie.³² Volgens Warren staat het christendom voor de uitdaging om in communicatie te treden met een wereld waarin er een wijd verbreid protest is tegen elke overheersing van het 'christelijke westen'. Andersgelovigen hebben deze overheersing ervaren als een agressieve aanval op hun levenswijze, aldus Warren die vindt dat het evangelie op een nieuwe manier moet worden uitgedragen. Warren noemt vier essentiële kenmerken waaraan christelijke presentie moet voldoen:

³⁰ Boesten Tom, Presentie als missionair concept, in: *Almachtig kwetsbaar. Reflecties op missionaire presentie* (Tom Boesten, Ryan van Eijk S.M.A. red.), Antwerpen/Apeldoorn (2006), p. 50.

³¹ Feitelijk was dit seminarie een geesteskind van de toenmalige aartsbisschop van Parijs kardinaal Emmanuel Suhard (1874-1949), die in 1941 ook al de *Mission de France* had opgericht met het doel 'missionarissen' op te leiden voor Frankrijk.

³² Warren was ook uitgever van de *Christian Presence Series*. Dit is een serie boeken die de christelijke presentie onder verschillende religies onderzoekt. Andere vertegenwoordigers van deze Anglicaanse traditie zijn John Taylor en Kenneth Cragg.

- 1) Het christelijk geloof moet losgemaakt worden van iedere vorm van Westerse expansie.
- 2) Het christendom moet zijn dominantie afleggen ten opzichte van welke cultuur of welk ras dan ook.
- 3) De benadering van de ander heeft tot doel te luisteren naar wat God de ander reeds geopenbaard heeft. Met andere woorden: God was al bij de ander vóórdát de missionarissen er kwamen.
- 4) Tenslotte vraagt presentie om authentieke religieuze ervaringsinhouden en niet om dogmatische stelsels en regels.

Voor Warren staat christelijke presentie gelijk aan luisteren naar elkaar en de ander proberen te begrijpen in de plaats van de ander je eigen waarheid op te dringen. Kenmerkend voor deze benadering is de volgende omschrijving van Max Warren:

“Onze eerste taak in het benaderen van een ander volk, een andere cultuur, een andere religie, is het uittrekken van onze schoenen, want de grond die we betreden is heilig. Anders zouden we op de dromen van mensen kunnen trappen. Erger nog, we zouden kunnen vergeten dat God er al was voordat wij er kwamen. We moeten ons afvragen wat de authentieke inhoud is van de geloofservaring van de moslim, de hindoe, de boeddhist, of wie dan ook. Als we dit gedaan hebben op een eerlijke en respectvolle manier kunnen wij nog steeds tot de conclusie komen, dat onze broeders starten vanuit een fout uitgangspunt en verkeerde conclusies trekken. Maar we moeten *niet* tot ons oordeel komen buiten hun religieuze situatie om. We moeten proberen te zitten waar zij zitten, ons proberen in te leven in de pijn, het verdriet en de vreugde van hun geschiedenis en zien hoe deze pijn, verdriet en vreugde hun denken en handelen beïnvloed hebben. We moeten, om het met één woord te zeggen, ‘aanwezig’ zijn bij hen”.³³

Ook vanuit andere protestantse kerken kwam er aandacht voor presentie. Mede door de ontkerkelijking in de grote steden, die in Nederland in vergelijking met andere landen relatief laat op gang kwam, ontwikkelden de gereformeerde kerken vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw het ‘oude wijken pastoraat’. De onderliggende vraag hierbij was: hoe kun je als kerk voeling krijgen met bewoners in achterstandsbuurtten en volkswijken. Dit was in de lijn van initiatieven zoals *urban mission*, dat door de Wereldraad van Kerken was ontwikkeld. Met name in Rotterdam ontwikkelde het oude wijkenpastoraat zich sterk, aanvankelijk met de bedoeling om vanuit de kerk het evangelie in de wijk te brengen. Oude wijkenpastoraat werd gezien als een vorm van kerkelijke presentie in de wijk. Ook hier ontdekten de werkers een groot verschil tussen de kerkelijke ‘cultuur en taal’ en de ‘taal en cultuur’ van de mensen. Ook zij leerden dat het op de eerste plaats niet om ging te ‘brengen’, maar om te ‘ontvangen’. Dat het er niet om ging te ‘beleren’,

³³ Wijsen, *Christelijke presentie*, p. 11.

maar om te 'leren'. Globaal genomen richtten protestantse initiatieven zich in deze jaren grotendeels op het leefmilieu van mensen (achterstandswijken of oude wijken), terwijl katholieke initiatieven zich richtten op het werkmilieu van een bepaalde groep (onder andere priester-arbeiders). Pas in de jaren tachtig van de vorige eeuw werden er ook vanuit katholieke hoek specifiek projecten opgezet rond buurtpastoraat of oude wijkenpastoraat.³⁴

Vertegenwoordigers van de presentiegedachte in oude stadswijken zijn onder andere ds. Herman IJzerman, die jarenlang als vrijgesteld predikant in het oude wijkenpastoraat actief is geweest en ds. Kor Schippers. Kor Schippers (1925-1997) was vanaf 1980-1990 als hoogleraar Praktische Theologie verbonden aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland (eerst als wetenschappelijk hoofdmedewerker, vanaf 1975 als lector en vanaf 1980 als hoogleraar). Tot op de dag van vandaag bestaat er een trainingsinstituut in Rotterdam dat zijn naam draagt: het Trainingscentrum Kor Schippers. Hier worden trainingen, bij- en nascholing verzorgd aan mensen die onder andere werkzaam zijn in het buurtpastoraat in oude stadswijken. Herman IJzerman verzorgt nog altijd trainingen aan het Trainingscentrum Kor Schippers. Vermeldenswaard in dit verband is het Netwerk DAK (Door Aandacht Kracht), een koepelorganisatie waarbij diverse werkplekken zijn aangesloten die actief zijn in kwetsbare wijken.³⁵

2.6. Een praktisch-theologische benadering: Kor Schippers

Schippers heeft diverse studies op zijn naam staan waarin hij reflecteert op kerkelijke presentie in oude stadswijken. Vermeldenswaard in dit verband is: *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk: onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van bewoners*, Kampen (1990). Hierin probeert Schippers een antwoord te geven op de vraag in hoeverre kerkelijke presentie een positieve bijdrage kan leveren aan de belangen en behoeften van buurtbewoners. Zonder al te zeer op genoemde studie te willen ingaan willen wij enige kenmerken benoemen die Schippers van belang acht voor zijn onderzoek:³⁶

1. Leg nadruk op het leiderschap van de doelgroep zelf. De werker in het veld heeft daarom als eerste taak: mensen ondersteunen in hun eigen kracht.

³⁴ Boesten, *Presentie als missionair concept*, pp. 47, 48.

³⁵ Het Netwerk Dak bestaat sinds februari 2008. Bij DAK zijn ongeveer 100 werkplekken in ons land aangesloten. Elke plek zet zich op zijn eigen manier in voor bewoners en mensen in kwetsbare wijken en stadsdelen. In de diverse projecten werken theologisch en agogisch geschoolde beroepskrachten en duizenden vrijwilligers aan ontmoeting, zingeving, geestelijke zorg en presentie. Het Netwerk DAK is ontstaan uit een fusie van diverse netwerken zoals inloophuizen van kerken, het drugs- en straatpastoraat en het buurt- en wijkpastoraat.

³⁶ Schippers, Kor, *Kerkelijke presentie: onderzoek naar buurtpastoraat vanuit de behoeften en belangen van bewoners*, Kampen (1990), p. 224.

2. Concrete doelen worden pas écht bereikt als mensen een nieuw gevoel van trots en waardigheid ervaren over hun eigen leefsituatie. Niet alleen als individu, maar ook als groep.
3. Bij deze vorm van solidariteit gaat het vooral om actie en engagement.
4. Uitgangspunt bij deze solidariteit is het conflictmodel. Je verzet je samen met buurtbewoners tegen het bestaande dominante systeem.
5. Het gaat om kleinschalige problemen bijvoorbeeld op wijkniveau die voor mensen herkenbaar zijn en hen direct raken in hun dagelijks leven. Hierdoor worden mensen ook beter gemotiveerd hier iets aan te doen.

Essentieel hierbij is dat de rol van de (kerkelijke) presentiewerker binnen dit alles wordt gerelativeerd, ondanks de centrale rol die hij inneemt. Schippers zegt hierover: *‘De rol van de organizer is die van clown: jezelf niemand maken, je leven opgeven, jezelf ontledigen’*.³⁷ Probleem is dat bovenstaande kenmerken vooral zijn gebaseerd op de situatie in de Derde Wereld. Het Oude Wijkenpastoraat in Nederland moet andere methodische vormen zoeken en dit stuit op tal van praktische problemen, aldus Schippers.³⁸

1. De situatie in oude wijken is onderdeel van een alomvattend sociaal-economisch systeem dat internationaal van karakter is en dat men overal ter wereld in grote steden aantreft. Kleinschalige stedelijke bewegingen kunnen dit ‘internationale systeem’ natuurlijk niet veranderen. Hetgeen niet wil zeggen dat deze bewegingen zinloos zouden zijn. Het kunnen wel degelijk mosterdzaadjes zijn, die kiemen leggen voor iets nieuws op lokaal gebied.
2. Hoe kun je samen met buurtbewoners hun behoeften en belangen omzetten in een effectief program als diezelfde buurtbewoners vaak ondervertegenwoordigd zijn in belangenorganisaties op wijkniveau? Omdat een gezamenlijke ‘belangenorganisatie’ van de doelgroep vaak ontbreekt bestaat het gevaar van versnippering van de krachten van de presentiewerkers en als gevolg hiervan individualisering van de werkers. Om dit tegen te gaan zal de presentiewerker zich moeten beperken voor wat betreft doelstelling en doelgroep, aldus Schippers.
3. Wat is de methode van het oude wijken pastoraat? Hoe kan die worden omgezet naar Nederlandse verhoudingen en wat is het verschil met allerlei vormen van welzijnswerk?

Dan is er ook nog het spanningsveld tussen ‘beweging’ en ‘institutionalisering’. Belangrijk is dat het oude wijkenpastoraat zichzelf ziet als een ‘beweging’. Vooral ook omdat de wereld van de buurtbewoners een andere is dan de wereld van allerlei organisaties, waarin buurtbewoners zich vaak totaal niet in herkennen. Tóch is het oude wijkenpastoraat, hoe laagdrempelig en kleinschalig ook, volgens Schippers eveneens een vorm van institutionalisering. Wil je de situatie van buurtbewoners

³⁷ Ibidem, p. 225.

³⁸ Ibid., pp. 225, 226.

verbeteren dan is er lange adem nodig én bekendheid in de buurt. Dan zal er tóch op een of andere manier sprake moeten zijn van een doelmatige organisatie van het presentiewerk en zal ook de publiciteit moeten worden gezocht.

2.7. Een missiologische benadering: de Heerlense School

Eerder is missie omschreven als het overschrijden van de grenzen van je eigen wereld op zoek naar de ander. De Heerlense Hogeschool voor Theologie en Pastoraat, later Universiteit voor Theologie en Pastoraat, had meer dan andere theologische opleidingen in Nederland een missionaire inslag. Dit was niet vreemd, want zij was gesticht en werd gedragen door een aantal missionaire congregaties.³⁹ Studenten konden missionaire pastorale stages volgen in het buitenland (met name Afrika en Latijns-Amerika). Veel studenten zagen overigens genoeg ‘missionaire’ uitdagingen in Nederland, in allerlei bijzondere vormen van pastoraat (buurt-, jongeren-, straat-, drugs-, justitiepastoraat). Natuurlijk werden deze bijzondere vormen van pastoraat ook beoefend door werkers die elders in den lande waren gevormd en vanuit dezelfde idealen. ‘Heerlenaren’ legden echter meer dan anderen de nadruk op het missionaire karakter van hun opleiding en werk. Deze eigenheid bracht ‘Heerleenaar’ Bob van Geffen ertoe om deze expliciet te benoemen door te spreken over de ‘Heerlense School’.⁴⁰

Binnen de missionaire context neemt presentie een belangrijke plaats in (zie Charles de Foucauld, de priesterarbeiders, maar ook de Catechisten van Breda en later de Broeders van Maastricht in de Maastrichtse wijk Wittevrouwenveld in hoofdstuk 1). Volgens Tom Boesten hebben ‘missie’ en ‘presentie’ dezelfde gemeenschappelijke kenmerken:⁴¹

1. Beiden zijn grensoverschrijdend. De presentiewerker en de missionaris treden uit hun eigen wereld naar de ander toe.
2. Beiden hebben oog voor mensen die anders zijn, met name de kwetsbare medemens.
3. Beiden willen naast mensen staan en niet erboven.
4. Getuigenis en bekering spelen een grote rol, maar tegelijkertijd krijgen deze begrippen een nieuwe invulling. Getuigenis staat voor: staan voor het welbevinden van de ander die niet in tel is. Bekering betekent: een ommekeer

³⁹ In het kader van de samenvoeging van theologische opleidingen was in 1966 in het bisdom Roermond het filosoficum en theologicum van het bisdom gefuseerd met de opleidingen van drie missionaire congregaties die in Zuid-Limburg gevestigd waren: de Sociëteit der Afrikaanse Missiën in Cadier en Keer, de redemptoristen in Wittem en de paters van de HH. Harten in Valkenburg. Samen stichtten zij in Heerlen de Hogeschool voor Theologie en pastoraat (HTP). In 1989 veranderde haar naam in Universiteit voor Theologie en Pastoraat. Vanaf 1992 fungeerde zij als instroomlocatie van de Nijmeegse Theologische Faculteit en verloor daarmee haar zelfstandigheid. In 1999 werd de instroomlocatie Heerlen opgeheven.

⁴⁰ Geffen, Bob van, De ‘Heerlense School’, in: *Om-Jongeren* (Paul van Gerven, red.), Breda (1996), pp. 27-33.

⁴¹ Boesten, *Presentie als missionair concept*, pp. 51-52.

niet naar een bepaalde leer, maar een andere manier van leven. Je getuigt van je geloof in mensen en roept op tot bekering (een andere manier van leven) van hen die verkeerd leven.

5. Getuigenis en bekering zijn géén eenrichtingsverkeer van boven naar beneden. Ook de presentiewerker/ missionaris bekeert zich of laat zich bekeren.
6. Het werk is gericht op wat in theologische termen het Rijk Gods wordt genoemd. Dat wil zeggen het heil/welbevinden van mensen in het hier en nu.
7. In de term Rijk Gods, dat wij mensen zelf moeten verwezenlijken hier op aarde, zit ook de wetenschap dat ons dit heil uiteindelijk ‘geschonken’ zal worden. Dit laatste kunnen we niet afdwingen of verdienen.

De presentiebenadering zoals die in het oude wijkenpastoraat is ontwikkeld brengt de lijnen ‘presentie’ en ‘missie’ op een nieuwe manier weer bij elkaar in de zin dat presentie de werkwijze wordt van het pastoraat zelf, aldus Boesten.⁴²

Wijsen geeft de volgende ‘Heerlense’ kenmerken van presentie:

1. De nadruk ligt vooral op de grondhouding/spiritualiteit van waaruit wordt gewerkt.
2. De nadruk ligt niet zozeer op de boodschap, maar op de ontvangers van de boodschap.
3. Presentie is niet kerkelijk. Presentie vertrekt niet vanuit de kerk noch is zij op kerkopbouw gericht, maar presentie is gericht op dienst aan de samenleving.
4. Het is geen presentie die een boodschap (evangelie) brengt of iets present (kerk) stelt, maar die iets zoekt. Het is een speurtocht naar de ander in de wereld.

Van de in omloop zijnde termen als ‘kerkelijke presentie’, ‘christelijke presentie’, ‘spirituele’ en ‘missionaire’ presentie zijn vooral de laatste twee termen van toepassing op de Heerlense School, aldus Wijsen.⁴³ Daarnaast gaat het natuurlijk om het primaat van de praktijk. Je bent als presentiewerker ergens aanwezig, neemt deel aan bepaalde situaties in de wijk en van daaruit reflecteer je op basis van verhalen/situaties/ervaringen.

2.8. Een agogische benadering: Andries Baart

Andries Baart (1952-) studeerde andragologie aan de Universiteit van Amsterdam en specialiseerde zich in de praktische theologie (aan de toenmalige Katholieke Theologische Universiteit Utrecht en de Katholieke Universiteit Nijmegen). In 1986 promoveerde hij in de wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 2007 tot 2014 bekleedde hij als hoogleraar de leerstoel Presentie en Zorg aan

⁴² Ibidem, p. 51.

⁴³ Wijsen, *Van Missionair Centrum naar Heerlense School*, pp. 18-19.

de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Tilburg en vanaf 2012 heeft hij dezelfde leeropdracht aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Baart was onder de indruk van het eerder gememoreerde boek van Kor Schippers: *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk*, Kampen (1990). Dit bracht hem er mede toe om jarenlang onderzoek te doen naar de presentieachtige manier van werken van buurtpastores in achterstandsbuurten. Dit resulteerde in een lijvige studie genaamd: *Een theorie van de presentie*, Utrecht (2001) Met deze studie verschaftte Baart het presentiewerk, dat al langer bestond, een theoretisch agogische onderbouwing. Het gaat in Baart's studie meer om wat de presentiewerkers doen, dan om wat ze pretenderen. Het gaat meer om de betekenis van hun werk, dan om de ideologie ervan. Sinds het uitbrengen van zijn studie wordt Baart ook wel de vader van de presentietheorie genoemd. Baart werkt ook voor de Stichting Presentie (2004) die tot doel heeft de presentietheorie breder bekend te maken.

Baart noemt in zijn studie vijf kenmerken van presentiebeoefening:

1. Beweging/tijd en plaats. De presentiewerker werkt niet vanuit een kantoor of vaste werkplek waar de ander naar toe moet komen. De presentiewerker beweegt naar de ander toe, waar die zich ook bevindt en zonder enige haast.
2. Ruimte en begrenzing (qua thema, tijd, plaats). De presentiewerker werkt onbegrensd en ongespecialiseerd (is niet op één bepaald thema aanspreekbaar). Hij is er onvoorwaardelijk voor de ander.
3. Aansluiten bij het geleefde leven. De presentiewerker gaat niet op voorhand op zoek naar problemen om die vervolgens op te lossen. Nog belangrijker is het om bepaalde onoplosbare problemen een plaats te geven in het leven en mensen helpen om het leven met al zijn problemen mee uit te houden
4. Afstemming en openheid. Er worden door de presentiewerker géén doelen van tevoren vastgesteld. Wel wordt er een doelrichting aangegeven, namelijk: de ander. De ander staat centraal en je laat je door de ander leiden en/of verrassen. Je laat je door de ander op een bepaald spoor zetten dat je niet zelf van tevoren hebt uitgestippeld. De presentiewerker werkt bovendien met een laag, open en flexibel profiel
5. Betekenis. Vanwege genoemde kenmerken lijkt presentiewerk vooral, maar niet uitsluitend, van betekenis als contact wordt gezocht met mensen in de marge van de samenleving. De presentiewerker kan door zijn positie een goed bruggenhoofd vormen tussen mensen in de marge en reguliere zorg en welzijnswerk.

Naast bovengenoemde kenmerken noemt Baart een aantal andere aspecten die aan de presentiebenadering ten grondslag liggen zoals:

- een sterke basisfilosofie die kritisch staat tegenover het heersende systeem en in zichzelf gekeerde instituten die alleen op overleven zijn gefixeerd;

- een filosofische of theologische mensvisie met aandacht voor menselijke waardigheid en het belang van mensen om sociaal opgenomen te zijn of ergens bij te horen;
- problemen bezien vanuit het perspectief van de slachtoffers;
- werken vanuit een belangeloze, vriendachtige nabijheid;
- voorkeur voor hen die maatschappelijk uitgestoten en ‘sociaal overbodig’ heten;
- zoveel mogelijk aansluiten bij de leefwereld van de ander;
- radicale toewending naar het lijden van de ander en de wil het daarbij uit te houden;
- de bereidheid van de presentiewerker om zichzelf in het geding te brengen en van zijn voetstuk af te stappen.

2.9. Samenvatting

Christelijke en/of missionaire presentie heeft een lange geschiedenis en voordat erover werd gereflecteerd is zij eerst gewoon in praktijk gebracht. Een voorbeeld hiervan is Charles de Foucauld, bij wie presentie overigens wel een duidelijk doel had namelijk: het evangelie uitdragen en het liefst ook de ander bekeren. Zijn latere volgelingen de Kleine Zusters en Broeders van het Evangelie proberen door hun aanwezigheid de ander ook te evangeliseren.

Later is presentie vanuit verschillende hoeken theoretisch onderbouwd. Op de eerste plaats theologisch. Zo heeft de Franse Dominicaan Marie-Dominique Chenu het werk van de priester-arbeiders theologisch gefundeerd. Vanuit Angelsaksisch-Anglicaanse hoek heeft vooral Max Warren over christelijke presentie geschreven onder andere religies. Voor de praktisch-theologische doordenking van presentie-pastoraat in oude stadswijken in Nederland is vooral Kor Schippers belangrijk, die vanaf het eind van de jaren zeventig van de vorige eeuw hierover publiceerde. Globaal genomen richtten protestantse initiatieven zich vanaf de jaren vijftig vooral op het leefmilieu van mensen (achterstandswijken of oude wijken), terwijl katholieke initiatieven zich richtten op het werkmilieu van een bepaalde groep (zoals arbeiders). Pas in de jaren tachtig van de vorige eeuw ontstonden er in Nederland ook katholieke projecten rondom buurtpastoraat of oude wijken-pastoraat.⁴⁴

Ook vanuit katholieke hoek is er over presentiepastoraat nagedacht, onder andere door vertegenwoordigers van de ‘Heerlense School’. De naam ‘Heerlense School’ verwijst naar werkers die hun opleiding hebben gehad aan de Hogeschool (later: Universiteit) voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Het bijzondere van de Heerlense school is haar sterke nadruk op het missionaire aspect van het presentie-pastoraat.

Naast de theologische doordenking van presentie kreeg het presentiewerk ook een sterk agogisch fundament met het verschijnen van het lijvige standaardwerk van

⁴⁴ Boesten, *Presentie als missionair concept*, pp. 47-48.

Andries Baart uit 2001: *Een theorie van de presentie*. Deze studie was de vrucht van een jarenlang veldonderzoek naar het werk van buurtpastores. Dit veldonderzoek was weer een gevolg van een studie van Kor Schippers over presentiepastoraat in oude stadswijken. Het is daarom ook dat Baart zijn werk heeft opgedragen aan Kor Schippers. Met het verschijnen van *Een theorie van de presentie* werden voor het eerst duidelijke en systematische kenmerken van het presentiewerk genoemd. Naast de theorie over presentie is er natuurlijk ook de praktijk en de invloed die de presentiebenadering heeft op zowel de presentiebeoefenaar als de wijkbewoners. Hierover zal het volgende hoofdstuk gaan.

3. Praktijkervaringen in Maastricht

In het voorgaande hoofdstuk is een historische en theoretische beschrijving gegeven van het begrip presentie en zijn er diverse vormen en kenmerken van presentie benoemd. In dit hoofdstuk geeft de eerste auteur (Harrie Lamers) een beschrijving van zijn positie, werkzaamheden en praktijkervaringen als presentiewerker in de periode januari 2005 tot en met december 2016. Dit hoofdstuk is dan ook in de “ik”-vorm geformuleerd. De voornaamste bron zijn de voortgang- en jaarverslagen die hij in de genoemde periode heeft geschreven. De praktijkervaringen worden geïnterpreteerd en bereflecteerd vanuit het gedachtengoed van de eerder aangehaalde Franse filosoof, Emmanuel Levinas.⁴⁵ Dit hoofdstuk beoogt te laten zien wat het presentiewerk voor de presentiewerker heeft betekend en wat het zou kunnen betekenen voor presentiewerkers die in de toekomst deze benadering gaan volgen.

3.1. Jezelf relativeren

Essentieel voor het presentiewerk is dat niet de ander de ontvanger van de boodschap is, maar de presentiewerker. De ander tot wie de presentiewerker zich richt heeft op de eerste plaats de presentiewerker wat te vertellen en niet andersom. Het idee van ontvanger te zijn bracht voor mij aanvankelijk een gevoel van machteloosheid en weerloosheid met zich mee. Ik had geen program tot mijn beschikking, kwam en stond met lege handen. Ik kreeg te horen dat ik het eerste half jaar maar wat moest rondwandelen, op een bankje zitten en observeren, alles op mij in laten werken. Huizen, straten en mensen. Gewoon niets doen. Alles wat ik wist en dacht moest ik loslaten. Ik ervoer aan den lijve dat presentiewerk een zoektocht is. Zonder directe collega's, zonder hand in de rug. Het was niet alleen een zoektocht naar de ander, maar op de eerste plaats een zoektocht naar mijzelf. Omdat ik mijzelf niet kon benoemen, raakte ik het zicht op mijzelf kwijt en had moeite grip op mijn werk krijgen. Hiermee kwam mijn eigen identiteit in het geding. Als gevolg hiervan kreeg ik de behoefte iets tastbaars te doen, omdat ik het gevoel had dat ik 'niets' deed. Ik wilde net als anderen in de wijk een activiteit of project opzetten, waarmee ik mij kon profileren en waar anderen mij mee konden identificeren. Ik vond dat anderen wat 'deden', terwijl ikzelf voor mijn gevoel mee hobbelde door soms letterlijk als klusjesman hand en spandiensten te verlenen aan de projecten van anderen. Ik had het gevoel constant in de schaduw van andere professionals te staan, die ook nog eens zonder uitzondering veel minder gekwalificeerd waren dan ik. Dit gevoel van machteloosheid was een gevolg van het relativeren van mijn eigen rol. In hoofdstuk twee is beschreven hoe Kor Schippers dit als een voorwaarde ziet om te functioneren als presentiewerker. Schippers zegt

⁴⁵ Zie hiervoor paragraaf 2.4.

hierover: *‘De rol van de organizer is die van clown: jezelf niemand maken, je leven opgeven, jezelf ontledigen’*.⁴⁶

Ondanks dit gevoel van onmacht voelde ik dat mijn aanwezigheid wel werd gewaardeerd door bewoners en professionals, hoewel lang niet iedereen precies kon aangeven wat ik nu deed. Na een proces van jarenlange verwarring begon er gaandeweg in het gevoel van onmacht een verandering te komen en dat werd plotseling heel concreet.

3.2. Vriendschap

Op een avond ontving ik een onverwacht e-mailtje van een wijkbewoner met wie ik al jarenlang samen met andere bewoners in een hechte groep prettig samenwerkte. Al een tijdje waren er problemen in een deel van de wijk, waardoor onderlinge verhoudingen tussen bewoners behoorlijk waren verziekt. De bewuste bewoner kondigde in zijn mailtje aan per direct met vrijwilligersactiviteiten in de buurt te stoppen met als argument dat hij zich al zoveel jaren voor de buurt inzette en het alleen maar zag verslechteren. Hij zag geen verbetering en allerlei zaken en personen begonnen zich tegen hem te keren. Ook de deelname aan onze groep zegde hij op, hoewel hijzelf toegaf dat de sfeer in de groep altijd uitstekend was. Alle groepsleden waren enorm aangeslagen en iedereen reageerde individueel op het teleurgestelde groepslid. Ik heb mijn best gedaan om ons als groep zo snel mogelijk bij elkaar te brengen en hier samen bij stil te staan. Ik was bang dat hoe langer ik hiermee zou wachten, hoe kleiner de kans was dat de bewuste bewoner misschien op zijn besluit zou terugkomen. Bovendien vond ik dat een jarenlange prettige samenwerking niet mocht eindigen via een kort e-mailtje. We zijn toen met z'n allen op een avond bij de persoon in kwestie bij elkaar gekomen om over de ontstane situatie te praten. Tijdens dat gesprek heb ik geprobeerd ook iets over mijn eigen pijn te vertellen. Ik heb toen de metafoer gebruikt van de ploeger en gezegd dat ik mijzelf ervaar als iemand die de grond probeert om te ploegen voor anderen. Het zaaien gebeurt voor mijn gevoel grotendeels door anderen. Geoogst wordt er altijd door anderen. Ik sta er dan bij en kijk ernaar, vaak met een gevoel van onmacht en jaloezie omdat de vruchten voor anderen zijn. Mijn manier van werken heeft te maken met mijzelf weggeven voor anderen. Ook ik zie lang niet altijd resultaat van wat ik doe en voel mij alleen staan. Tijdens dat gesprek vertelde een van de aanwezigen dat hij onze groep als een vriendenclub was gaan ervaren. Toen we 's avonds afscheid van elkaar namen was de betreffende persoon niet op zijn besluit teruggekomen, maar we hadden het gevoel dat het goed was geweest dat we als groep bij elkaar waren gekomen om over de situatie te praten. Mochten onze wegen zich scheiden dan hadden we in ieder geval gezamenlijk hierbij stilgestaan. Na enige weken ontvingen we allemaal een mailtje van de bewuste bewoner waarin deze aangaf dat zijn mening over de gang van zaken in de wijk eigenlijk niet was veranderd, maar dat hij in ieder geval tóch deel van onze groep

⁴⁶ Zie hiervoor de beschrijving van Kor Schippers in hoofdstuk twee.

wilde blijven uitmaken. Dit had voor hem alles te maken met de opmerking die er die bewuste avond was gemaakt waarbij een groepslid zei dat we een vriendenclub waren geworden. *‘En vrienden laat je niet stikken’*, aldus de bewoner in zijn mail. Toen besepte ik dat ik soms toch vruchten pluk van datgene wat ik mede met anderen heb gezaaid.⁴⁷

3.3. Eer-bieden aan het alledaagse

De kracht van presentiewerk schuilt in ‘gewone’, al dan niet ‘toevallige’ ontmoetingen. Het gaan er om eer-te-bieden aan het alledaagse, dat bij nader inzien helemaal niet zo alledaags is. Iets kunnen betekenen voor een ander heeft vaak betrekking op hele basale alledaagse zaken zoals hulp bij het invullen van formulieren, samen met bewoners brieven schrijven naar instanties, werken aan de sfeer in de buurt, een kopje koffie drinken in de ontmoetingsruimte, een toevallige ontmoeting en gesprek op straat door letterlijk stil te staan bij iemand, een huisbezoek, verbindingen tussen bewoners en instanties leggen, hulp bij noodsituaties, deelname aan- en het ondersteunen van groepen in de wijk. Zoals bijvoorbeeld een groep bewoners die zich inzet voor de saamhorigheid in de wijk en initiatieven opzet om buurtbewoners met elkaar in verbinding te brengen. Ik ben gevraagd door deze bewoners om in hun groep te participeren. Mijn bijdrage bestaat uit ondersteunen, meedenken en meedoen. Deelnemster **D** zegt hierover: *‘Je hebt altijd goede ideeën, maar vooral ook een nuchtere kijk op zaken en zet ons weer met beide benen op de grond’*.

Ook is er een groep wijkbewoners die ouderen uit de wijk begeleidt en bijeenbrengt. Ter gelegenheid van speciale gebeurtenissen krijg ik soms aparte verzoeken van deze groep, zoals het samenstellen van een quiz voor hun gasten in het kader van koningsdag of in het kader van 70 jaar bevrijding van Maastricht. Opvallend is verder dat de meest persoonlijke gesprekken met wijkbewoners vaak plaatsvinden op plekken en momenten waar je het niet verwacht. Zoals bij die alleenstaande moeder die ik ken van het buurtwerk en die ik op een middag bezocht. Zij nodigde mij uit voor het avondeten en hierna besloot ik samen met haar de afwas te doen en de keuken op te ruimen. Juist tijdens het gezamenlijke werk in de keuken vonden onverwacht en ongepland de meest vertrouwelijke gesprekken plaats.

Tijdens persoonlijke gesprekken gaat het zelden over God, maar meestal over ‘het leven’ over wat mensen bezighoudt, hun vreugdes, pijn en verdriet. Niet zelden is hier sprake van wederkerigheid. Ook ik zeg in sommige gevallen wat mij bezighoudt, voortdrijft en zorgen baart. Hierdoor is er met diverse buurtbewoners in de loop der jaren verbondenheid en zelfs vriendschap ontstaan. Aan de basis van iedere ontmoeting in de wijk staat steeds de ander als subject. Als medemens en niet als hulpvrager die afhankelijk is van de professional die hulp biedt. De ander wordt slechts gezien als medemens.

⁴⁷ Dit speelde in de zomer van 2014.

3.4. Geloven in de mens

Op een middag liep ik door de wijk te wandelen en zag dat een buurtbewoonster mij tegemoet fietste. Ze zag mij, stapte af en begon uitgebreid te vertellen dat ze een nieuwe woning had gekregen. Ze was zichtbaar opgetogen dat ze kon verhuizen naar een andere straat. Ik wist dat ze zich in haar oude woning niet op haar gemak voelde en zei dat ik blij was voor haar. Zoals wel meer wijkbewoners associeerde zij mij met de parochie, al was het maar omdat ik toen nog in het kerkbladje schreef over mijn ontmoetingen in de wijk en in het parochiecentrum mijn kantoortje had. *‘In de kerk kom ik niet. Daar heb ik helemaal niks mee. Maar wat jij in het blaadje schrijft lees ik altijd. Dan denk ik: ja inderdaad zo is het’*, aldus de buurtbewoonster. Gaandeweg het gesprek bleek dat zij een kenner was van de Bijbel, wat mij ten zeerste verbaasde. Ze vertelde uitgebreid dat ze uit een familie van dominees stamde. Toen zei ze opeens: *‘Ik ben niks en ik geloof niks ...maar ik geloof in de mens.’* Ik vond dat een heel ontroerend antwoord en zei dat het geloven in de mens eigenlijk de voorwaarde is tot alles. *‘Ja, daar wil ik nog wel eens een boom met je over opzetten’*, was haar antwoord. Hetgeen sindsdien nog regelmatig gebeurt.⁴⁸

De meeste van de contacten in de wijk zijn kleinschalig, vinden plaats ‘in het verborgene’ en zijn per definitie moeilijk meetbaar voor de buitenwereld. Alleen de directbetrokkenen voelen wat er aan interactie gebeurt, waarbij de zorg en aandacht voor elkaar centraal staan. Een gewone ontmoeting kan een diepe lading hebben. Het kan een ‘toevallige’ ontmoeting zijn, maar ook een geplande, regelmatige ontmoeting. Zoals bij die wijkbewoonster die ik met enige regelmaat steeds even probeer te bezoeken. Zomaar, zonder vooraankondiging. De enige reden is: belangstelling tonen, bijpraten, in sommige gevallen ook stoom afblazen en soms een huishoudelijk klusje opknappen. *Y: Ik vind het altijd leuk als je onaangekondigd langskomt en belangstelling toont. We hebben waardevolle gesprekken die ik niet zou willen missen; het doet goed om dingen te delen. Ik ben blij met onze vriendschap’*. Niet alleen ‘thuis’, maar ook op straat kunnen ontmoetingen tot waardevolle gesprekken leiden. Presentiewerk is ongestructureerd en berust niet zelden op ‘toevallige’ ontmoetingen. Hoewel toeval? Is er sprake van toeval als je de vrijheid hebt om rond te hangen om hierdoor mensen ‘toevallig’ op straat te ontmoeten?

3.5. Toeval

Op een ochtend had ik een bijeenkomst waar ik een ongemakkelijk gevoel aan overhield. Na afloop besloot ik om even mijn zinnen te verzetten en ging wandelen in de wijk. Die vrijheid heb ik, dankzij mijn ‘ruime’ opdracht. Ik liep naar de noordelijke loopbrug over de A2. Op de brug trof ik een bekende. Hij had vroeger in het buurtplatform gezeten en zijn vrouw had tot voor kort vrijwilligerswerk gedaan. Hij stond de bouwwerkzaamheden aan de A2-tunnel te bekijken. We

⁴⁸ De Wegwijs, Nr 18, jaargang 59, 26 september (2009).

hadden elkaar allang niet meer gesproken en we raakten in gesprek. Hoewel gesprek: eigenlijk was hij degene die het gesprek voerde. Hij begon al snel te praten over de situatie thuis. Het bleek dat het met zijn vrouw helemaal niet goed ging, zij was behoorlijk aan het dementeren. Dat was nieuw voor mij. Er volgde een heel verhaal over hoe het nu allemaal verder moest. Intussen liepen links en rechts van ons mensen voorbij. Al met al hebben we daar een hele tijd met elkaar staan praten. Toen ik afscheid nam zei hij heel nadrukkelijk: 'Harrie bedankt'. Het raakte mij dat hij dat zei. Ik liep door en dacht: bedankt? Waarvoor? Wat heb ik gedaan dan alleen maar geluisterd? Toch goed dat ik de ruimte had om een wandeling te maken, om hem 'toevallig' te ontmoeten en tijd voor hem had. Ik weet nu over zijn situatie en zal hierop terugkomen als ik hem weer eens op straat tegenkom.⁴⁹

Ontmoetingen zijn echter niet altijd 'toevallig'. Soms is er sprake van een bewuste keuze om je bij een bepaald initiatief aan te sluiten. Zonder vooropgezet plan, maar alleen met het idee om er-te-zijn, contact te leggen, mee te doen en van daaruit te kijken wat er van je gevraagd wordt. Tevens kunnen dan weer nieuwe contacten ontstaan. Een mooi voorbeeld hiervan is de buurttuin van het Old Hickoryplein in Wyckerpoort.

3.6. De buurttuin

Sinds enige jaren is er op een verloederd stukje grond, achter huizen die op de nominatie staan om gesloopt te worden, met minimale middelen een buurttuin opgezet. Deze tuin was de eerste buurttuin in Maastricht, nog voordat deze tuinen een hype werden in de stad en als paddenstoelen uit de grond schoten. De kar wordt door één wijkbewoner getrokken. Daarnaast zijn er nog vier 'vaste' vrijwilligers die of een verslavingsachtergrond hebben en/of kampen met psychische problemen. Hetzelfde geldt voor degenen die incidenteel meehelpen. De tuin heeft de afgelopen jaren bewezen een belangrijke ontmoetingsplek te zijn waar kleinschalige activiteiten werden georganiseerd en waar ook kinderen op afkwamen. In 2014 stond dit waardevolle initiatief op omvallen. De kartrekker 'trok' het niet meer. Bovendien was het af en toe moeilijk communiceren met andere deelnemers, wat niet zelden tot spanningen leidde. Het welzijnswerk had niet de tijd om dit kleinschalige project actief te ondersteunen in de zin van 'meedoen' en 'aanwezig zijn'. Ikzelf kwam regelmatig in de tuin om een praatje te maken en zo wat belangstelling te tonen, maar daar bleef het bij. Nu ontstond voor mij een mooie gelegenheid om hierin te stappen. In overleg met de kartrekker en de opbouwwerker bood ik aan om vanaf 2015 structureel een dagdeel in de week in de tuin mee te helpen.

Iedere woensdag wordt er in de tuin gewerkt van 8.30 tot 12.30 uur. Iedere deelnemer heeft zijn taken. Een van de deelnemers kan goed hout bewerken. Met behulp van afvalhout en oude pallets die we verzamelen worden voorwerpen zoals

⁴⁹ Dit speelde in het voorjaar van 2014.

bloembakken gemaakt en tuinmeubilair. Het budget van de tuin is minimaal. Materiaal wordt her en der bij elkaar gescharreld. Diverse keren per jaar worden er buurtactiviteiten in de tuin georganiseerd. Belangrijk is dat bij al deze activiteiten de medewerkers van de tuin zoveel mogelijk worden betrokken. Ook wijkbewoners die niet op woensdag in de tuin werken worden uitgenodigd mee te doen. Opvallend is dat de kleinschalige activiteiten een bepaalde groep kwetsbare bewoners aantrekt. De tuin is in al zijn eenvoud en ongedwongenheid een plek waar deelnemers geborgenheid en eigenwaarde (terug)vinden, maar vooral ook zichzelf mogen zijn.

3.7. Je door de ander laten leiden

Concreet betekent het meewerken in de tuin, dat ik tijdens de werkzaamheden aandacht schenk aan de 'helpers' in de tuin, bemiddel tussen de diverse karakters en als verlengstuk fungeer naar het buurtplatform en welzijnswerk. Er ligt geen vooropgezet plan aan mijn werk ten grondslag. Ik doe gewoon mee, zie wat er van mij verlangd wordt en probeer van daaruit te reageren. Ieder heeft een taak. Dat kan zijn groenten, bloemen, of houtwerk. De kartrekker probeert overal tussendoor te fietsen. Al doende komen er gesprekken op gang en wordt je deelgenoot gemaakt van allerlei zaken en wordt er samen nagedacht over buurtactiviteiten. De kartrekker (L) zegt hierover: *'Het gaat om kwetsbare personen met een achtergrond, qua communicatie is het niet altijd gemakkelijk. De kracht van de tuin is dat het een hele serieuze aanvulling op de wijk is door er kleinschalige activiteiten te organiseren'*.⁵⁰ Ook is de tuin een ontmoetingsplek. L: *'Sinds wij een bordje op straat hebben geplaatst is de inloop groter geworden. Mensen zijn nieuwsgierig'*. De 'inloop' is overigens zeer bescheiden. Af en toe druppelt er iemand binnen. De kleine groep in de tuin is in de loop van de tijd duidelijk gegroeid en sterker geworden. De een was in het begin schuchter en verlegen en is nu heel erg nadrukkelijk aanwezig, zodat enige sturing gewenst is. Bij een ander kwamen thuis de muren op hem af. Af en toe kwam hij naar de tuin, waar de kartrekker zich over hem ontfermde. Via de tuin is er contact gelegd met het opbouwwerk en het buurthuis. Omdat hij vroeger kok is geweest is afgesproken dat hij een paar dagen per week in het buurthuis voor een tiental buurtbewoners een eenvoudige warme maaltijd gaat bereiden. Toch wil hij naar de tuin blijven komen. F: *'Op woensdagochtend wil ik naar de tuin blijven komen. Het doet mij goed. Ik heb het gevoel dat ik hier niets moet'*.⁵¹ Natuurlijk is het lang niet altijd pais en vree in de tuin. Het zou niet voor het eerst zijn dat iemand er de brui aangeeft, om dat na verloop van tijd weer terug te keren. L: *'Het zijn allemaal lui met een hartje'*.

Belangrijk is dat je als presentiewerker moet luisteren naar wat de ander je te zeggen heeft. L: *'We doen gezamenlijk het onkruid of iets anders. Dan komen er verhalen naar boven. Dat is belangrijk. Daar kun je wat mee. Dan hoor je over thuissituaties. Ook dat is buurttuin. Je kunt mensen wat meegeven. Het is meer dan alleen in de tuin 'dabbelen'. Het gaat verder. Als iemand in de shit zit kun je aankloppen. Mensen kunnen mee profiteren van een van de doel-*

⁵⁰ Het gesprek met L. vond plaats in de zomer van 2016.

⁵¹ Het gesprek met F. vond plaats in de zomer van 2016.

stellingen: mensen helpen. Zo kreeg ikzelf van de kartrekker na een tijdje het dringende advies mij over iemand te ontfermen. **L**: *Ik vind het hartstikke fijn dat je meedoet en je verzet veel werk. Maar je moet ook proberen om iemand mee te pakken en daar iets mee te doen. Dat is goed voor de mensen. Je moet het samen met hen doen*. In het begin was dit nog wat moeilijk omdat ik nieuw was, maar naarmate de tijd vorderde ging dit steeds gemakkelijker. Op een regenachtige ochtend neem ik de ‘kok’ apart en vraag of hij samen met mij in de regen kastanjes wil rapen. Onder het rapen informeer ik naar het koken in het buurthuis. Al snel begint hij over zijn verleden te praten, zijn passie voor koken en hoe hij van huis uit niet de keuzes mocht maken die hij graag wilde. Een andere keer maak ik met een ander een compostbak van afvalhout. Al knutselend ontstaan er gesprekken over ‘thuis’, over moslims en vluchtelingen die met voorrang in sociale huurwoningen worden geplaatst, waardoor de wachttijden voor ‘ons’ nog langer worden. Dan blijkt hoe gemakkelijk mensen over zichzelf praten als je op basis van gelijkheid dingen met hen oppakt en als je de ander op een gelijkwaardige manier benadert. Rond koffietijd schuiven er altijd een paar vaste klanten aan. Zoals die wijkbewoner die iedere dag met zijn karretje het vuil van de straten oppikt en die rond koffietijd ‘toevallig’ bij de tuin is, of die wijkbewoner die in oud ijzer handelt en die in een van de garageboxen bij de tuin zijn handeltje heeft. Deelnemers komen vaak onzeker en verlegen binnen, zoals een wijkbewoner die onlangs door Radar was aangemeld. De week daarna kwam hij terug met een pak koffie. Een van de tuinmannen zegt hierover: *Die hebben thuis geen nagel om hun kont te krabben, maar nemen wel koffie mee voor ons. Dat vind ik nou mooi. Daar doe je het voor*. Feit is dat in de tuin niet alleen planten, maar ook mensen letterlijk kunnen opbloeien. Je ziet mensen steeds meer rechtop lopen. Dit komt mede door de goede sfeer van de laatste maanden, de ongedwongenheid en het feit iedereen zichzelf mag zijn en dat niets-moet. **L**: *Er is de laatste tijd een bepaalde saamhorigheid die toch wel sterk is. Daar ben ik trots op. Mensen weten niet hoe gezellig het is en hoe belangrijk voor jezelf op de langere termijn. Je wordt hier geaccepteerd hoe je bent. Als er in Maastricht meer van dit soort sociale projecten waren dan was de stad goed bezig*.

3.8. Er-zijn

Levinas wordt voor mij heel concreet bij een buurtbewoonster. Bij haar heb ik het gevoel dat er een appèl op mij wordt gedaan, hoewel niet door haar persoonlijk. Tegelijkertijd kan ik er na al die jaren tot mijn grote frustratie nog steeds geen grip op krijgen. Bovenal blijft er bij mij een groot gevoel van onmacht bestaan.

Enige jaren geleden meldde zich een mevrouw (**R**) bij mij aan als vrijwilligster.⁵² Ik was onmiddellijk getroffen door haar beschaafde voorkomen. Zij was vluchteling en had inmiddels de Nederlandse nationaliteit. Ze had in eigen land een universitaire studie voltooid en een goede baan gehad. Haar man was arts. Beiden moesten vluchten toen de islamisten in hun land de macht overnamen. Ze was

⁵² De relatie met R strekt zich uit over de periode november 2011 tot en met zomer 2016.

moeder van drie kinderen, terwijl ze mij vertelde dat ze ook nog eens drie kinderen op tragische wijze had verloren. Ze straalde optimisme uit en had hele plannen. Ze wilde in Nederland haar vroegere studie oppakken, zelfs de lokale politiek in gaan. Ze wilde iets terugdoen voor de Nederlandse samenleving. De kinderen deden het erg goed op school en het gezin moest rondkomen van bijstandsuitkering. Het gezin hield nauwelijks wat over, maar wist tóch de eindjes aan elkaar te knopen en daarbij ook nog anderen te helpen.

Na een tijdje moest ze stoppen met vrijwilligerswerk en we verloren elkaar uit het oog. Af en toe vroeg ze hulp bij het schrijven van brieven naar instanties of kwam ze om hulp vragen voor landgenoten waar ze zich om bekommerde. Soms nam ik haar mee als tolk, als ik op huisbezoek ging bij vluchtelingenfamilies uit haar vaderland. Tegelijkertijd voelde ik dat het niet echt goed met haar ging. Ze vroeg echter nooit zelf om hulp, er bleef altijd een zekere afstand en weer verdween zij uit beeld.

Op een dag, we hadden elkaar zeker al meer dan een jaar niet meer gesproken, ontmoette ik haar toevallig tijdens een van mijn wandelingen op straat. Ik schrok. Ze zag er erg slecht uit. We raakten in gesprek en ze gaf aan niet meer verder te komen in het leven. Zij beloofde contact met mij op te nemen. Een week later belde zij mij op en vroeg ze of ze langs kon komen. Op mijn kantoor volgde er een lang gesprek over haar leven en allerlei traumatische ervaringen. Van de optimistische vrouw vol plannen die ik enige jaren geleden had ontmoet was niets meer over. Zij en haar man wilden terugkeren naar hun vaderland, omdat ze in Nederland geen toekomst voor zich zagen. Ze waren murw geslagen door instanties en verscheurd door verdriet. De kinderen zijn echter hier geboren en omwille van de kinderen hadden zij en haar man besloten tóch maar te blijven.

Enige weken later belde zij opnieuw op en vertelde ze dat ze een tolkenopleiding volgde om wat extra's te verdienen, maar dat ze hiermee moest stoppen omdat ze de studie en reiskosten niet meer kon betalen. Ik regelde wat geld zodat ze de module in ieder geval kon afmaken en examen kon doen. Omdat ze wat moeite had met het praktijkgedeelte spraken we af dat ze iedere week een halve ochtend naar mijn kantoortje zou komen. Ik las artikelen voor uit de krant, zij schreef op en samen liepen we de teksten na. Dit duurde een paar weken. Op een mooie septemberdag werd ik gebeld. Het was **R** die op bedrukte toon zei: *Harrie de zoon schijnt vandaag, maar in mijn hart zijn wolken*. Ze had het praktijkexamen niet gehaald, zoals de meeste cursisten, maar veel belangrijker was dat haar man in goed overleg die dag was vertrokken naar hun geboorteland om er te gaan werken. Nu stond ze er helemaal alleen voor.

Op een middag zat ik aan mijn bureau te werken. Toen ik uit het raam keek zag ik **R** met haar jongste dochter bij het winkelcentrum staan. Snel glipte ik via de achterdeur naar buiten en zorgde dat ik haar 'toevallig' tegen het lijf liep. Er volgde een heel gesprek. Er bleken praktische probleempjes in het huishouden te zijn waarbij ik gelukkig, dankzij mijn connecties, uitkomst kon bieden. Hierna hoorde ik een hele tijd niets van haar en besloot om eens te bellen. We maakten een afspraak en een paar dagen later kwam ze naar mijn kantoor. Ik informeerde naar de tolken-

studie, waarvan ik wist dat ze die eigenlijk niet graag deed, omdat ze diep in haar hart in haar eigen vakgebied actief wilde zijn. Ze praatte opnieuw veel over haar leven, haar familie en haar vaderland, waar ze naar terugverlangde. Weer kon ik wat stukjes toevoegen aan haar levenspuzzel. Ik wist hoezeer ze haar oude vak miste en bood aan haar te helpen met het zoeken naar mogelijkheden om hiervoor in Nederland een diploma te halen. Ze was hier enorm blij mee en fleurde zichtbaar op. Uiteindelijk hebben we contact gelegd met de Open Universiteit en, nadat we financiën hebben kunnen regelen, is ze vol goede moed met de eerste module begonnen. Ik hoopte dat ze hierdoor wat afleiding zou krijgen en ook haar gevoel van eigenwaarde weer zou terugvinden. Tegelijkertijd besepte ik dat ze het zelf moest doen.

Soms gaat de telefoon en vraagt ze of ze langs kan komen om over haar leven te praten en laat ze foto's zien van haar familie en haar land. Ik kan alleen maar naar luisteren en belangstellend informeren. Ondanks alles wat ze heeft meegemaakt en waar ze steeds meer over vertelt is het geloof voor haar een grote steun. We praten daar ook over en herkennen veel van hoe we beiden ons geloof beleven. Niet-tegenstaande de verschrikkingen die ze heeft meegemaakt legt ze haar leven in de hand van God. De vanzelfsprekendheid en overgave waarmee ze dit doet raakt mij diep.

En ik? Ik zie met lede ogen aan dat ze niet meer verder komt in het leven, maar steeds verder weg lijkt te zakken. Ondanks haar aanvankelijke enthousiasme voor de studie, heeft ze aangegeven dat ze nu niet de energie op kan brengen zich op de studie te concentreren. Er zit te veel verdriet en pijn, waardoor haar gezondheid inmiddels flink achteruit is gegaan, ze sluit zich steeds meer op in haar eigen wereld. Leven doet ze alleen nog voor de kinderen, die het gelukkig buitengewoon goed doen op school. Zelf zegt ze hierover: *Ik leef niet, ik overleef.*

Heb ik haar een studie opgelegd waar ze eigenlijk niet klaar voor is? Heb ik er wel verstandig aan gedaan? Ik hoop dat ik de juiste dingen tegen haar zeg, dat ik een antenne vind om de juiste snaar te raken. Als we praten over haar land/familie dan merk ik dat haar dat goed doet en dat zegt ze ook. Maar als ze dan weggaat heb ik vaak het gevoel dat alles weer is weggezaakt. Vreemd genoeg komt ze ook altijd naar mij toe. Ik ben nooit uitgenodigd bij haar thuis, in tegenstelling tot nagenoeg alle andere contacten in de wijk. Ooit heeft ze eens tegen mij gezegd: *Je bent belangrijk voor mij geweest. Je hebt gedaan wat je kon doen. Ik weet dat je er bent als ik hulp nodig heb.* Dat is leuk om te horen, maar het gevoel van machteloosheid blijft. Het gevoel van iets willen doen, maar niet kunnen doen. Ik moet accepteren dat de ander bepaalt of en wanneer er contact/hulp nodig is. Ik heb dit te respecteren. Ik heb nu al een hele tijd niets meer van haar vernomen. Af en toe komen we elkaar nog eens tegen op straat en maken we even een praatje. Ik voel dat er eigenlijk niets is veranderd bij haar. Het enige wat ik kan doen is er proberen te zijn op het moment dat ze een beroep op mij doet.

3.9. Samenvatting

Presentiewerk heeft op de eerste plaats te maken met jezelf ter discussie durven stellen. De ander staat altijd centraal en de wetenschap dat die jou iets heeft te vertellen. De presentiewerker is geen hulpverlener die met een rugzak vol wijsheid komt vertellen hoe het allemaal anders moet en beter kan. In feite heb je helemaal geen rugzak bij je, maar stap je zonder bagage de ander tegemoet. Eigenlijk kom je als presentiewerker niets brengen dan alleen jezelf. Alleen zo kun je een zo open mogelijke relatie met de ander aangaan. Hiervoor is het nodig dat je van je voetstuk afstapt. Dat je jezelf relativeert. Dit brengt een gevoel van onmacht en verwarring met zich mee waar je doorheen moet, voordat je inziet dat dit een voorwaarde is om presentiewerk te kunnen doen.

Presentiewerk is niet hoogdravend, maar gaat vaak om hele basale alledaagse zaken. Juist door eer-te-bieden aan het alledaagse kun je dicht bij buurtbewoners komen. In de geborgenheid van het alledaagse vinden vaak de meest persoonlijke en wezenlijke gesprekken plaats en kom je dicht bij elkaar, bijvoorbeeld in de keuken onder het afwassen. Veel contacten met buurtbewoners zijn nauwelijks zichtbaar voor de buitenwereld en zijn moeilijk meetbaar. Ook het toeval speelt hierbij een grote rol. Ontmoetingen en wat daaruit voortvloeit zijn vaak niet van tevoren te plannen. De enige voorwaarde is dat je de tijd neemt om je in de ruimte van de ander te begeven, om zo de ander vaak letterlijk tegen het lijf te lopen waardoor er 'ont-moeting' kan plaatsvinden.

Essentieel is ook dat je als presentiewerker bereid bent om je door de ander te laten leiden in de plaats van andersom. Hiermee laat je zien dat je de ander serieus neemt, want uiteindelijk moeten initiatieven en ideeën van wijkbewoners zelf uitgaan. Overigens kun je in je hoedanigheid van 'meedoener' natuurlijk wel bepaalde zaken sturen om zo samen met de ander een richting te bepalen.

4. Stichting Wijkpresentie vanuit theoretisch perspectief

Nadat hoofdstuk 1 overzicht heeft gegeven van het ontstaan van presentie in de Maastrichtse wijken Wittevrouwenveld en Wyckerpoort, zijn in hoofdstuk 2 praktijken van en theoretische beschrijvingen over presentie benoemd. De theoretisering over presentie is bekeken vanuit de praktische theologie (Kor Schippers), de missiologie (de ‘Heerlense School’) en de agologie (Andries Baart). In hoofdstuk 3 zijn praktijkervaringen ter sprake gekomen waarbij verschillende sleutelwoorden en kenmerken van presentie terugkwamen, zoals die in hoofdstuk 2 zijn benoemd. Terugkijkend kan gezegd worden dat de diverse theorieën over presentie, zoals die in hoofdstuk twee worden benoemd, ieder hun eigen insteek hebben. Van de andere kant komt de manier waarop de presentie in de praktijk wordt beoefend in veel gevallen met elkaar overeen. In dit hoofdstuk worden genoemde theorieën over presentie vergeleken met de werkwijze van de Stichting Wijkpresentie. Het beoogt het werk van de Stichting te plaatsen binnen het geschetste theoretische kader om aldus bij te dragen aan een betere theorie en praktijk van presentie.

De Stichting Wijkpresentie (2009) is voorgekomen uit een missionair project dat de parochie OLV van Lourdes/H. Familie in 1997 startte. Ten tijde van het missionaire project was er sprake van kerkelijke presentie, waarbij het ging om kerk present te maken in de wijk. Gaandeweg is deze vorm van presentie verlaten. De statuten van de oprichtingsakte van de Stichting zijn vrij algemeen en het doel van de Stichting wordt als volgt verwoord: *‘de stichting wil een stabiel ankerpunt zijn in wijken die letterlijk op de schop gaan, in een jarenlang proces van afbraak en wederopbouw te midden van alle veranderingen die gaan plaatsvinden. Samen met bewoners en wijkpartners wil zij actief meewerken en meedenken aan sociale samenhang en leefbaarheid in de wijken. De stichting richt zich hierbij nadrukkelijk op alle bewoners ongeacht ideologische overtuiging, gezindte of nationaliteit’.*

Essentieel hierbij is het zoeken naar samenhang en samenwerking tussen bewoners, vrijwilligers en professionals in de wijk. Door aanwezig/present te zijn tussen wijkbewoners wil de St. Wijkpresentie op het spoor te komen van vragen die er leven in de wijk. Belangrijk hierbij is dat de presentiewerker niet met ideeën en strategieën de wijk instapt om problemen aan te pakken. Daarnaast staat niet noodzakelijkerwijs het oplossen van problemen centraal, maar misschien nog wel meer het helpen om problemen mee uit te houden. Presentie houdt ook in: initiatieven volgen en aanmoedigen die van onderop ontstaan en hierin participeren.

4.1. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Charles de Foucauld

De situaties waarin presentiewerk plaatsvindt verschillen qua omstandigheid en tijd. De Foucauld heeft zijn presentie nooit expliciet in methodische termen beschreven en bovendien heeft die gedurende zijn leven nogal wat ontwikkeling doorgemaakt.

Hieronder worden de vijf kenmerken van de Foucauld zoals die zijn vermeld in hoofdstuk 2, par. 2.1.3. vergeleken met de werkpraktijk van de Stichting Wijkpresentie.

1. Gedurende zijn hele leven is de Foucauld een Godzoeker geweest die tot bekering wilde komen en ook de ander wilde bekeren. De Stichting Wijkpresentie heeft die expliciete gerichtheid niet. In de praktijk kan het zeker voorkomen dat er over God wordt gesproken en zal het gesprek hierover niet uit de weg worden gegaan, maar meestal komen levensvragen in een algemener verband aan de orde.
2. De Foucauld stelde zijn leven in dienst van de armen en onderdrukten en de verbetering van hun levenssituatie. Daartoe ging hij op zoek naar waar die zich bevonden. Dit komt wel overeen met de Stichting Wijkpresentie. Het werkgebied in Maastricht-Noordoost is gekozen vanwege de achterstands-situatie van dit gebied en zijn bewoners en de presentiewerker moet door zijn aanwezigheid bijdragen aan sociale samenhang en leefbaarheid.
3. De Foucauld wilde in zijn werkgebied wonen en werken om hiermee gelijkwaardigheid te benadrukken en vertrouwen te winnen. De Stichting Wijkpresentie functioneert anders en streeft haar doel na met de inzet van een betaalde medewerker die elders woont. Gelijkwaardigheid met de doelgroep moet niet blijken door te leven op dezelfde plek en onder dezelfde omstandigheden, maar uit de wijze waarop je met mensen omgaat.
4. De Foucauld wilde niet afhankelijk zijn van anderen (aalmoezen), maar zelf in zijn eigen levensonderhoud voorzien. De Stichting Wijkpresentie zoekt naar financieel draagvlak bij subsidiërende instanties om de presentiewerker te betalen.
5. De Foucauld wilde zijn medemens dienen vanuit naastenliefde, vriendschap en liefdadigheid. De Stichting Wijkpresentie spreekt hierover niet expliciet, maar feitelijk komt haar werk in zijn diverse vormen hier wel op neer.

Frans Wijsen noemt drie sleutelwoorden voor de Foucauldiaanse spiritualiteit namelijk: vriendschap, verborgenheid en aanwezigheid. Deze begrippen zijn ook zonder meer van toepassing op de presentiewerker van de Stichting Wijkpresentie. Hij probeert op een vriendachtige manier mensen nabij te zijn. Zijn relatie tot de ander speelt zich daarom niet af op het niveau van professional versus cliënt/hulpvrager. Zijn aanwezigheid speelt zich bovendien niet af in de schijnwerpers, maar eerder in het leven van alledag vaak zonder dat dit voor derden zichtbaar is. Het zoekproces van de Foucauld naar de medemens en de wijze waarop zijn navolgers hieraan gestalte geven is in ieder geval een grote inspiratiebron voor de presentiewerker.

4.2. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Emmanuel Levinas

De verbondenheid met de ander komt goed naar voren in het gedachtegoed van Emmanuel Levinas. Het centraal stellen van de ander in de plaats van het centraal stellen van je eigen-ik is ook precies de essentie van het presentiewerk. De ander treedt je leven binnen en doet een appèl op je. Alles wat je doet zou dan als het ware een antwoord hierop moeten zijn. In het gelaat van de ander kun je een spoor van God ontdekken. Alleen zo kun je de totaal Andere ontwaren, aldus Levinas. Geloof is in deze zienswijze inzet voor de eigenheid, waardigheid en het geluk van de ander. Ook al is dit geluk soms maar van korte duur. Er-zijn (voor de ander) is in de joods christelijke traditie ook de essentie van de Godsnaam. In die zin is het geen toeval dat het presentiewerk religieuze wortels heeft.

Juist in de ontmoeting met de ander kun je je eigen opdracht ontdekken. In de presentiebenadering gaat je werkopdracht maar van één instantie uit namelijk: de ander. Soms is dit een hele concrete opdracht die je van iemand krijgt, zoals bladeren bijeenvegen in de buurttuin of onkruid wieden. Soms ontmoet je een ander en voel je dat er een appèl op je wordt gedaan, maar kun je het moeilijk plaatsen. Presentiewerk is niet synoniem met probleemoplossend werken. Soms is het hoogst haalbare dat je er alleen maar voor je eigen gevoel in-onmacht-bent om een probleem of situatie wat draaglijker te maken en mee helpen uit te houden.

4.3. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Kor Schippers

De onderliggende vraag bij kerkelijke presentie in oude stadswijken was: hoe kun je als kerk aansluiting krijgen bij bewoners in achterstandsbuurtten en volkswijken. Oude wijkenpastoraat wordt gezien als een vorm van kerkelijke aanwezigheid in de wijk. Natuurlijk gaat het ook hier om een poging mensen vooruit te helpen en hun levensomstandigheden te verbeteren. Maar onderliggende gedachte is wel hoe een 'kerkelijke presentie' hiertoe een bijdrage kan leveren. Vanuit het evangelie ligt er een opdracht aan de kerken om aanwezig te zijn bij mensen die niet gehoord of gezien worden. Het is duidelijk dat de Stichting Wijkpresentie deze doelstelling niet heeft. Bij haar gaat het om presentie sec en niet om kerkelijke presentie. De manier waarop het oude wijkenpastoraat wordt bedreven komt overigens wel sterk met die van de Stichting Wijkpresentie overeen.

Het gaat erom mensen ondersteunen in hun eigen kracht. Schippers stelt terecht dat het 'leiderschap' bij de doelgroep moet liggen. Ook de Stichting Wijkpresentie, in de persoon van de presentiewerker, participeert slechts in groepen als 'meedoener'. Doordat de doelgroep zelf 'leider' is, kan er een gevoel van eigenwaarde en trots worden gecreëerd. Er is sprake van een dynamisch proces dat zich aan de basis afspeelt en dat niet van boven is opgelegd. Voorbeelden hiervan zijn de buurttuin, die in hoofdstuk drie ter sprake is gekomen of de saamhorigheids-groep. Deze laatste groep is door een wijkbewoner in het leven geroepen en maakt zich sterk voor meer samenhang in de wijk en organiseert hiervoor regelmatig kleine initiatieven. Genoemde groepen zijn door wijkbewoners zelf in het leven

geroepen en de presentiewerker participeert hierin slechts als meedenker, meedoener en verbindingsschakel. De uitvoering van activiteiten gaat van de bewoners zelf uit. Het is hun initiatief. Succes straalt op hun terug. De presentiewerker is niet meer dan een participant.

4.4. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met Andries Baart

Andries Baart heeft zijn agogisch onderzoek gepresenteerd in 2001. Onderzoeksobject van zijn studie vormde het kerkelijk presentiewerk van buurtpastores in achterstandswijken in onder andere Utrecht. Zoals in hoofdstuk twee is aangegeven gaat het bij Baart niet om het doel of de achterliggende gedachte van het presentiewerk, maar meer om de manier waarop presentie wordt beoefend.

De vijf kenmerken van presentiebeoefening van Baart komen volledig met die van de Stichting Wijkpresentie overeen. De presentiewerker:

1. gaat op zoek naar de ander, waar die zich ook bevindt en zonder enige haast;
2. is niet in een hokje te vangen, werkt onbegrensd, heeft geen ‘specialiteit’ en is er onvoorwaardelijk voor de ander;
3. zoekt het leven zoals het is. Oplossingen staan hierbij niet altijd centraal. Soms wordt er geholpen om problemen een plaats te geven in het leven;
4. er zijn geen vooraf vastgestelde doelen, alleen een doelrichting namelijk: de ander die de presentiewerker op een bepaald spoor moet zetten. De presentiewerker werkt met een uitermate laag en flexibel profiel;
5. de aard van het werk brengt met zich mee dat er vooral contact wordt gelegd met mensen in de marge van de samenleving.

Wat betreft andere typerende kenmerken bij Baart kan gesteld worden dat:

- er ook bij de Stichting Wijkpresentie sprake is van een onderliggende basisfilosofie of gedachtegoed, waarbij Wijkpresentie vooral kijkt naar sociale samenhang en hoe mensen of instanties met elkaar in verbinding kunnen worden gebracht. Het oude gemeenschapsdenken is de laatste jaren steeds meer onder druk komen te staan. Traditionele verenigingen hebben in toenemende mate problemen om het hoofd boven water te houden en mensen willen zich niet meer voor langere periodes binden aan een vereniging omdat dit voor hun weer allerlei verplichtingen met zich meebrengt. Tegelijkertijd ontstaan er aan de basis vaak allerlei kleinschalige initiatieven en subgroepjes, al dan niet voor een korte tijd. In de huidige omstandigheden is het niet meer reëel om vast te houden aan het vormen van grotere gemeenschappen. Het is beter om te proberen de subgroepjes aan de basis op het spoor te komen en indien mogelijk dwarsverbanden te leggen, om als het ware een kruisbestuiving tussen de diverse initiatieven tot stand te brengen.
- de voorkeursoptie voor de minst bedeeden bestaat niet bij Wijkpresentie. Contacten met marginalen worden natuurlijk niet geschuwd, maar anderzijds

ook niet systematisch opgezocht. Iedere buurtbewoner is in principe de ander die gezocht wordt.

- ook het ‘werken vanuit gelijke leefwereld’ vindt bij Wijkpresentie niet plaats. De beroepskracht woont niet in de wijk.

4.5. Vergelijking Stichting Wijkpresentie met de Heerlense School

Vanuit de toenmalige Hogeschool voor Theologie en Pastoraat en latere Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen werd sterk de nadruk gelegd op het missionaire karakter van presentie. Wijsen noemt enige typische ‘Heerlense’ kenmerken van presentie die zonder meer ook op het werk van de Stichting Wijkpresentie van toepassing zouden kunnen zijn.

1. De nadruk ligt niet zozeer op de manier van werken, maar vooral op de grondhouding van waaruit wordt gewerkt.
2. De nadruk ligt niet zozeer op de boodschap, maar op de ontvangers van de boodschap.
3. Presentie is niet kerkelijk. Zij vertrekt niet vanuit de kerk noch is zij op kerkopbouw gericht, maar is gericht op dienst aan de samenleving.
4. Het is geen presentie die een boodschap (evangelie) brengt of iets present (kerk) stelt, maar die iets zoekt.

De missionaire presentie van de Heerlense School past misschien nog wel het beste bij de benadering van de Stichting Wijkpresentie. Het is een presentie die niet kerkelijk is, die geen boodschap (evangelie) brengt of iets present stelt (kerk), maar die zonder agenda of werkopdracht op zoek gaat naar de ander. Voorwaarde bij deze zoektocht naar de ander is dat de eigenheid van de ander ten volle wordt gerespecteerd. Alleen zo ben je als presentiewerker in staat om ook je eigen eigenheid ontdekken. De aandacht voor de eigenheid van de ander liep ook als een rode draad door het missiologische curriculum van de toenmalige Universiteit voor Theologie en Pastoraat in Heerlen, waaraan ook de schrijver dezes zijn opleiding heeft genoten.⁵³ De aandacht voor verscheidenheid en diversiteit in de plaats van eenheid en uniformiteit is hierbij essentieel. De ‘Heerlenaren’ Wiel Eggen S.M.A. (godsdienstwetenschap/ antropologie) en Rogier van Rossum SS.CC. (missiologie) houden hiervoor een hartstochtelijk pleidooi in hun bundel uit 1992 genaamd *Waken bij de eigenheid van de ander. Evangelisatie in hedendaags perspectief*, Aalsmeer (1992).⁵⁴

⁵³ ‘Waken bij de eigenheid van de ander’ was ook het thema van het eerste onderzoeksprogramma van het in 1992 te Heerlen opgerichte Missiologisch Instituut, thans Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen.

⁵⁴ Zowel Eggen S.M.A., als Van Rossum SS.CC. zijn lid van twee missionaire religieuze instituten die hun oorsprong in Frankrijk hebben en als zodanig zijn beide Heerlenaren geïnspireerd door de typisch Franse spiritualiteit met betrekking tot missie. Na een bloeiperiode in de 16e en 17e eeuw hebben orden en congregaties een periode van verval gekend. Met name de Franse Revolutie en zijn directe gevolgen heeft veel religieuze instituten had geraakt. Na de napoleontische tijd moest veel weer van de grond af aan

4.6. Samenvatting

De diverse theorieën over presentie vertonen enkele heel essentiële verschillen, maar hebben ook grote overeenkomsten. Verschillen zitten vooral in de motivatie, het waarom en het doel dat met het presentiewerk wordt nagestreefd. De manier waarop presentie in de praktijk wordt gebracht verschilt niet zoveel.

Charles de Foucauld wordt gezien als de grondlegger van de missionaire presentie. De Foucauld was op de eerste plaats een Godzoeker die tot bekering wilde komen en uiteindelijk ook anderen hoopte te bekeren. De Stichting Wijkpresentie streeft dit niet na. Dit betekent niet dat geloofszaken nooit ter sprake komen of dat de presentiewerker deze uit de weg gaat. Alleen: zij vormen geen doel op zich. Meestal komt het geloof in een algemener verband ter sprake als er over 'het leven' wordt gesproken. Soms meer expliciet.

De verbondenheid met de ander staat centraal bij Emmanuel Levinas. Dit is ook precies de essentie van het presentiewerk. In de presentiebenadering gaat je werkopdracht maar van één instantie uit namelijk: de ander. Het gaat niet om oplossingen, maar om er te zijn.

De onderliggende vraag bij Kor Schippers is: hoe kun je als kerk aanwezig zijn in de wijk, hier overleven en tegelijkertijd de wijk ten dienste zijn? Het uiteindelijke doel om de ander te bekeren is er niet. Het gaat er misschien meer om, zelf bekeerd te worden door de ander. Belangrijk is wel het present stellen van kerk en evangelie in de wijk. Dit laatste ontbreekt bij de Stichting Wijkpresentie.

De Heerlense School heeft een andere grondhouding dan Kor Schippers. Zij vertrekt niet vanuit de kerk, doet niet aan kerkopbouw, noch wil zij kerk of evangelie present stellen in de wijk. Zij is gericht op dienst aan de samenleving sec en gaat hierbij op zoek naar de ander. De Stichting Wijkpresentie lijkt nog het beste bij deze benadering te passen. In de zoektocht naar de ander kan overigens best een religieuze dimensie of ervaring zitten. Dit gebeurt echter in de wetenschap dat God altijd groter is dan kerk/evangelie en evenmin als de ander in een hokje is te plaatsen.

Tenslotte is er de agogische onderbouwing van presentie van Andries Baart, wiens kenmerken behoudens enkele kleine verschillen overeenkomen met de manier waarop de presentiewerker van Stichting Wijkpresentie werkt.

worden opgebouwd. De congregatie van de Paters van de HH. Harten (Congregatio Sacrorum Cordium), afgekort SS.CC., was opgericht in de kerstnacht 1800. Doel: herstel van het religieuze leven in Frankrijk. Later ging de congregatie zich ook inzetten voor het missiewerk buiten Europa, vooral Oceanië en Latijns-Amerika. De Sociëteit voor Afrikaanse Missiën (Societas Missionum ad Afros), afgekort S.M.A., is in 1856 gesticht in Frankrijk met het doel het evangelie uit te dragen in Afrika. De twee belangrijkste missionaire statements van de s.m.a. waren: ga naar de meest verlaten mensen en sticht een kerk met eigen inlandse priesters. De S.M.A. was vooral in West-Afrika actief.

5. Conclusie

In het begin van deze notie stelden we de vraag of en op welke wijze de presentie-benadering iets toe te voegen heeft aan andere vormen van welzijnswerk.

De essentie van presentiewerk is dat dit de mogelijkheid biedt om op de eerste plaats op een zinvolle manier aanwezig te zijn tussen mensen en dat die dat ook als zodanig ervaren. Het is niet gericht op het oplossen van problemen, maar op het aangaan van ontmoeting en maken van verbinding. Een ander kenmerk van presentiewerk is dat niet wordt uitgegaan van een plan met te realiseren resultaten. Het is het op de eerste plaats stellen van De Ander en die bepaalt wat er moet gebeuren. Het enige wat de presentiewerker doet, is op zoek gaan naar De Ander en vervolgens samen op weg gaan. Gaandeweg wordt het duidelijk wat er moet gebeuren en in welk tempo, want het is De Ander die het tempo aangeeft. Dit suggereert dat je De Ander neemt zoals hij is. Je waakt niet alleen bij de eigenheid van de ander, zoals Eggen en van Rossum zeggen,⁵⁵ maar misschien moet je als presentiewerker nog wel meer waken vóór de eigenheid van de ander.

Het gaat er bij presentiewerk bovendien om dat mensen niet worden gedwongen om in het gareel te lopen. In feite is dit precies het tegenovergestelde van het heropvoeden van de zogenaamde ‘onmaatschappelijken’.⁵⁶ In onze huidige tijd zijn instanties en overheid wat dit betreft minder uitgesproken dan in de jaren vijftig van de vorige eeuw en is de term ‘onmaatschappelijken’ niet meer aanvaardbaar. Overheid, instanties en hulpverleners werken echter nog steeds volgens bepaalde ideeën en stellen doelen die moeten worden verwezenlijkt en waaraan ook de mensen moeten voldoen. De presentiebenadering kan iets wezenlijks toevoegen aan het werk van hulpverleners in de wijk, omdat er juist bij de presentiebenadering niets moet. De presentiewerker wil niet werken vóór de ander, maar wil door middel van ontmoeting werken met de ander. De ‘winst’ die dit oplevert is niet zozeer in economische zin uit te drukken, maar vooral in emotionele zin: de kwaliteit van leven wordt – voor langere of kortere tijd – beter, ook al is dit moeilijk cijfermatig in beeld te brengen.

In onze participatiesamenleving worden mensen aangezet en geholpen tot zelfredzaamheid. Dit is wat sociale activering genoemd wordt.⁵⁷ Helaas lukt dat niet altijd. Kwetsbaarheid en gebrokenheid zijn, al dan niet tijdelijk, een deel van ons mens-zijn. Het is belangrijk dat de presentiewerker niet de (kortdurende) hulpverlener is die zich terugtrekt als er geen perspectief is, als er geen hulp geboden kan worden of als er geen succes kan worden behaald. Juist dan tellen andere waarden zoals trouw, welwillendheid en nabijheid. Je zou dit kunnen omschrijven als ‘activiteiten zonder daad’. Je mag een eind meelopen op de levensweg van de

⁵⁵ Zie *Waken bij de eigenheid van de ander*.

⁵⁶ Zie hiervoor paragraaf 1.4.

⁵⁷ Pennen, Ton van der, *Sociale activering: een brug tussen uitkering en betaalde arbeid*. Sociaal Cultureel Planbureau Den Haag (2003).

ander. In goede en slechte tijden. Soms, in goede tijden, zie je elkaar een hele tijd niet maar opeens kan dat zomaar omslaan. Het gaat erom er-te-zijn op het moment dat het nodig is en op het moment dat de ander bepaalt. Aan de basis van alles ligt de vertrouwensband die je als presentiewerker met bewoners opbouwt. Dit vertrouwen kan alleen ontstaan als er sprake is van echte ont-moeting, van echte verbondenheid en als er gezamenlijke belangen worden gedeeld. Bijvoorbeeld door je samen met buurtbewoners in te zetten voor een gezamenlijk doel, zoals de buurttuin, de saamhorigheidsgroep, het buurtplatform of ad hoc groepjes. Voorwaarde voor een goed contact met de buurt is dat de presentiewerker zich langdurig onderdompelt in de wijk. Zeker in de beginjaren is een maximale aanwezigheid in de buurt een vereiste.

Hoewel de presentiewerker een professional is wordt hij door veel wijkbewoners beslist niet als zodanig gezien. Na bijna 12 jaar aanwezigheid in de wijk begrijpen veel bewoners nog steeds niet goed wat nu zijn formele positie is, waarbij bewoners overigens niet de indruk wekken dat dit voor hen belangrijk is. Het is voor de mensen niet belangrijk wat je bent, maar op de eerste plaats wie je bent. Door zijn jarenlange aanwezigheid is de presentiewerker gekend in de wijk. Opvallend is dat wijkbewoners hem vaak alleen bij naam kennen. De link met de Stichting Wijkpresentie wordt niet gelegd. Hoogstens wordt er door bewoners een link gelegd met de parochie omdat de presentiewerker zijn kantoortje en faciliteiten in het parochiecentrum heeft en omdat hij vanuit de parochie als missionair werker is begonnen. De Stichting Wijkpresentie is slechts bekend bij een handvol professionals in de wijk, maar zeker niet bij de gemiddelde wijkbewoner. Voor de Stichting Wijkpresentie is deze anonimiteit op het eerste gezicht misschien vervelend: organisaties willen graag gezien zijn, een positie hebben en erkenning krijgen. Van de andere kant biedt zij ook voordelen en misschien is zij wel een voorwaarde om haar werk te doen. Niet alleen de presentiewerker dient zichzelf te ontledigen, maar ook de organisatie die de presentiebenadering in de wijk mogelijk maakt. De onzichtbaarheid van de werkgever brengt met zich mee dat de presentiewerker voor wijkbewoners niet een vertegenwoordiger is van de zoveelste organisatie die in de wijk is neergestreken en voor wie de mensen iets 'moeten'. Juist deze anonimiteit biedt de mogelijkheid om de ander te 'ont-moeten'. Omdat bewoners de presentiewerker als persoon zien en niet als professional is hij prima in staat om tussen groepen en individuen in te staan. Hierdoor is het vaak ook gemakkelijker om dingen kritisch aan de kaak te stellen en kan hij op een waardevolle manier aanvullend en zinvol bezig zijn in de wijk. Welzijnswerkers in de wijk ervaren de presentiewerker bovendien als een volwaardige collega. Het feit dat de presentiewerker niet bij dezelfde organisatie werkt als zij biedt het voordeel dat hij prima als praatpaal kan fungeren.

Presentiewerk is een professie en bijgevolg is de presentiewerker een professional. De aard van het presentiewerk brengt met zich mee dat het heel specifiek en, zeker in de beginperiode, vooral erg eenzaam werk is. Het is raadzaam dat de werker niet aan zijn lot wordt overgelaten maar kan terugvallen op een goede en vooral

deskundige begeleiding en dat hij in contact komt met vakgenoten (vergelijk het Trainingscentrum Kor Schippers). Ook zou de organisatie die het werk mogelijk maakt moeten beschikken over een minimum aan expertise aangaande 'presentie'.

Er is bij de presentiebenadering in Maastricht-Noordoost op de eerste plaats sprake van een innerlijke motivatie, een grondhouding (drijfveer) van de presentiewerker en niet zozeer van het toepassen van bepaalde methode of werktechnieken. Het is niet toevallig dat in deze studie zorgvuldig het woord methode is vermeden. Er is bewust niet gesproken over de methodiek van de presentie, maar over de presentiebenadering. Etymologisch gezien komt ons woord methode van het Griekse *methodos* (*μέθοδος*), dat een samenvoeging is van twee woorden namelijk het woord *hodos* (*ὁδος*) =weg en het voorvoegsel *meta* (*μετα*) dat onder andere de betekenis heeft van: naar...toe. *Hodos* is in deze combinatie overigens figuurlijk bedoeld en slaat op de toegang tot...of de manier om ergens te komen. Oorspronkelijk betekende het woord *methodos* dus zoiets als: de weg ergens naar toe, de manier om ergens te komen. Als je dit als uitgangspunt neemt suggereer je dat je een doel voor ogen hebt dat je wil bereiken, want je gaat 'ergens' naartoe. Essentieel bij presentiewerk is nu juist dat je van tevoren niet weet waar de weg naar toe gaat. Als je jezelf voor de ander openstelt kun je hoogstens door de ander in een bepaalde richting worden gewezen of samen met de ander een richting bepalen. Dit betekent ook dat er bij het opstellen van een projectplan eigenlijk niet kan worden aangegeven waar de presentiewerker aan het einde van de projectperiode moet staan. Wat je met presentie wil bereiken is namelijk niet van tevoren vast te leggen, hoogstens in hele algemene vage omschrijvingen. Een werkplan voor presentiewerk zal eerder de kaders bevatten waarin het werk moet plaatsvinden: de werkwijze (van werker en van bestuur), de beschikbare tijd, het werkgebied en de (interne en externe) verslaglegging. In de praktijk wordt er vaak wel geëist dat een projectplan concrete doelstellingen en targets bevat. Je kunt je afvragen of je hiermee het presentiewerk en de mensen om wie het gaat wel serieus neemt. Juist in een gebied met zoveel problemen als Maastricht-Noordoost is het zinvol de presentiebenadering toe te passen naast gerichte hulpverlening en ondersteuning.

Nawoord

Als iemand mij vraagt om kort uit te leggen wat het woord ‘presentie’ betekent zal ik na het lezen van deze notitie niet meer verwijzen naar filosofen als Emanuel Levinas, theologen als Kor Schippers of agogen als Andries Baart. Ik zal verwijzen naar een van de medewerkers in het Volkstuintje in Maastricht-Noordoost. Presentie is ont-moeten. Daarmee is niet alleen bedoeld dat wij elkaar tegenkomen. Daarmee is vooral bedoeld dat wij elkaar in onze eigenwaarde laten. Zoals de medewerker in het volkstuintje het treffend verwoordt, “Ik heb het gevoel dat ik hier niets moet”. Dit was in de jaren vijftig van de vorige eeuw wel anders. Toen vond de socioloog Harry Litjens dat de ‘onmaatschappelijken’ in het Witte-vrouwenveld heropgevoed moesten worden. En eigenlijk is dat nog steeds zo. ‘De Gemeente’, ‘De Kerk’, ‘De Maatschappij’ vinden ook dat mensen die anders zijn, die niet in het gangbare patroon passen, zich moeten aanpassen. Maar dit hoeft niet in het volkstuintje in Maastricht-Noordoost. Natuurlijk, er is een grens aan het ont-moeten en we mogen elkaar best kritisch bevragen op ons gedrag. Maar waar de grens ligt is niet zo duidelijk en kan niet eenzijdig vastgesteld worden. Deze notitie laat continuïteit in verandering zien. Er is een wereld van verschil tussen ‘De Noodkist’ rede van aalmoezenier Henri Poels in 1917 en de pompeuze kerk die in 1938 in de ‘eenvoudige arbeiderswijk’ geopend werd; tussen de Catechisten van Breda die in 1948 het wijkhuis Maris Stella begonnen en de Broeders van Maastricht die zich in 1981 aan de Voltastraat vestigden, de ‘kerkelijke presentie’ die in 1999 begon de ‘wijkpresentie’ die in 2009 begon. Wij spreken nu niet meer in termen van ‘Eucharistische kruistocht’, ‘herovering’ en ‘heropvoeding’, maar van ‘ontmoeting’, ‘nabijheid’ en ‘respect’. Echter, de zorg om kwetsbare mensen is een rode draad in dit verhaal. Dit maakt deze notie een uniek document dat honderd jaar geschiedenis bestrijkt, van ‘De Noodkist’ rede van Henri Poels in 1917 tot de publicatie van deze notitie in 2018. Dit jaar is het precies 75 jaar geleden dat het bekende boek van Henri Godin en Yves Daniel, *La France. Pays de Mission?* (Paris: Spes, 1943) verscheen. Dit boek betekende een revolutie in het denken over kerk en missie. Waar de redenering toen was: als de mensen niet naar de kerk komen, moet de kerk naar de mensen gaan, moeten we nu constateren dat de (institutionele) kerk nagenoeg verdampt is. De Stichting Wijkpresentie doet niet meer expliciet aan kerkelijk presentie maar ziet de kerk als maatschappelijke partner in Maastricht-Noordoost. Het is te prijzen dat de Stichting de presentie benadering heeft voortgezet. En het is te hopen dat ze in de gelegenheid is het vuurtje brandend te houden.

Frans Wijsen, Medewerker Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen.

Literatuur

- Boesten, Tom, Eijk, Ryan van (red.), *Almachtig Kwetsbaar. Reflecties op missionaire presentie*, Antwerpen/ Apeldoorn (2006).
- Arnold, Paul, *Over kwade dampen, deftige heren en het 'Rode Gevaar'*, lezing Maastricht (s.a.) www.zichtopmaastricht.nl/pdf/Lezing_CC_img.pdf (21-2-2016).
- Baart, Andries, *Een theorie van de presentie*, Den Haag (2011).
- Eggen, Wiel en Rossum, Rogier van, *Waken bij de eigenheid van de ander. Evangelisering in hedendaags perspectief*, Aalsmeer (1992).
- Geffen, Bob van, De 'Heerlense School', in *Om-Jongeren* (Paul van Gerven, red.), Breda (1995), pp. 27-32.
- Keltjens, Theo, *Priesters, provo's, professionals. 100 Jaar welzijnswerk in Maastricht*, Meerssen (2007).
- Koot, Anne-Marieke, Moorman, Gerard (red.), *Op zoek naar sporen van God III, Visiestuk van de CMBR over missionaire presentie en de traditie van Charles de Foucauld*, Amersfoort (2007).
- Levinas, Emmanuel, *De Totaliteit en het Oneindige*. Baarn (1987).
- Litjens, Harry, *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht*, Assen (1953).
- Moorman, Gerard (red.), *Charles de Foucauld. Missionaire presentie toen, nu en in de toekomst*, Nijmegen (2006).
- Parochie O.L.V. van Lourdes/H. Familie, *Een nieuw Missionair Pastoraal Project. Beleidsplan*, Maastricht (1999).
- Parochie O.L.V. van Lourdes/H. Familie, *Elementen voor een pastoraal beleidsplan 2004-2013*, Maastricht (2004).
- Pennen, Ton van der, *Sociale activering: een brug tussen uitkering en betaalde arbeid*. Sociaal Cultureel Planbureau Den Haag (2003).
- Poels, Henri, *De Noodkist. Rede van Dr. H.A. Poels te Maastricht op 12 maart 1917*, s.l. (s.a.) Rossum, Rogier van, Moorman, Gerard, Boesten, Tom (red.) *Op zoek naar sporen van God, Visiestuk over missie van de CMBR*, Soest (2001).
- Rossum, Rogier van, Moorman, Gerard, Boesten, Tom (red.), *Op zoek naar sporen van God II, Visiestuk van de CMBR over de toekomst van de missionaire beweging*, Soest (2004).
- Schippers, Kor, *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk: onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van bewoners*, Kampen (1990).
- Troonrede 2013, in: www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede2013 (25-5-2016).
- Wijzen, Frans, Foucauldiaanse spiritualiteit voor de 21^e eeuw, in: *Charles de Foucauld. Missionaire presentie toen, nu en in de toekomst* (Gerard Moorman red.), Nijmegen 2006, pp. 44-52.
- Wijzen, Frans, *Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk*, Baarn (1997).
- Wijzen, Frans, Missionaire Presentie, in: *Vliegers: Bulletin van de Vereniging Netwerk Urban Mission*, nr. 29 december 2000, pp. 6-13.

Wijzen Frans, Van Missionair Centrum naar Heerlense School, in: *Almachtig Kwetsbaar. Reflecties op missionaire presentie, Antwerpen/ Apeldoorn (2006), pp. 15-20.*

Curriculum vitae

Jan Arts heeft andragologie gestudeerd in Nijmegen. Hij was van 1977 tot en met 2013 werkzaam bij een grote welzijnsorganisatie in Maastricht, onder andere als beleidsadviseur. Van 2011 tot en met 2013 was hij als bestuurslid (secretaris) verbonden aan de Stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost.

Harrie Lamers heeft geschiedenis gestudeerd in Amsterdam en theologie in Heerlen en Nijmegen. Van 1995 tot 2005 was hij actief in de gezondheidszorg als pastoraal werker. Van 2005 tot en met 2016 was hij werkzaam als missionair werker / presentiewerker. Eerst bij de parochie O.L.V. van Lourdes te Maastricht en vanaf 2010 voor de Stichting Wijkpresentie Maastricht-Noordoost.